

Yazarın arzı ile
İİ.

Semavi Eyice

KIRŞEHİR'DE KARAKURT (KALENDER BABA) ILICASI

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Sayı 2 den ayrı basım

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI

İstanbul - 1971

baş No=ab 176

r No=ab 174

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. 06/76

SINIFLAMA NO.

06/74

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

KIRŞEHİR'DE KARAKURT (KALENDER BABA) ILICASI

Semavi Eyice

Onbirinci yüzyıldan itibaren Anadolu'nun Türkler tarafından yeni bir yurt olarak benimsendiği, Türk görüş ve geleneklerine göre imar edildiği bilinir. Bilhassa yollar üzerinde, tehlikeli geçitleri koruyan, güç geçilir boğazlarda yolculara yardımcı olan, ıssız ve kurak arazilerde dinlenecek bir sığınak teşkil eden ve o çağın diliyle : «âyende ve revendeye» faydalı bir takım sosyal müesseseleri kurulmuştur. Ribat, hankâh, tekke, zâviye gibi adlar ile tanınan bu müesseseler pek çok sayıda olmakla beraber, zamanla esas fonksiyonlarını kaybetmiş olduklarından, medrese, han, kervansaray, cami ve tarikat tekkesi olarak adlandırılarak günümüze kadar gelmişlerdir. Bir süredir bu çeşit yapılar üzerinde yaptığımız çalışma ve araştırmalar sonunda, sosyal yardım müessesesi grubuna giren veya girmesi lâzım gelen pek çok eser tesbit etmiş bulunuyoruz. Burada tanıtacağımız eser de, bu grubun bir temsilcisi olmakla beraber, bir özelliği aynı zamanda şifalı bir tabii sıcak su kaynağına bağlı oluşudur.

I

Yeri, çevresi ve hakkındaki yayınlar.

Karakurt (veya Karacakurt) ılcısı, Kırşehir vilâyet merkezinin 16 km. kadar batısında bulunmaktadır ve Kırşehir'den Koçhisar (eski adı ile Koşhisar) istikametinde uzanan asfalt yolun üzerindedir. Eskiden Karakurt ile Koçhisarı arasında Kızılırmak akıyordu. Şimdi, aradaki bölgede Hirfanlı

* Bu yazımızı hazırlarken yardımlarını esirgemiyen sayın E. Gl. Cevdet Çulpan, Yük. müh. mim. Yılmaz Önge ve Yük. mim. Ali Muslubas'a teşekkürü bir borç bilirim. Kırşehir'deki incelemelerimizi gösterdiği yakın ilgisi ile destekleyen sayın vali Tekin Alp'e, Halk Eğitim başkanı Sami Can, Halk Eğitim merkez müdürü Osman Sezen, Öğretmen okulu müdürü Osman Karagülle ve Müdür yardımcısı Aydın Topaloğlu'na da ayrıca burada candan teşekkürlerimi tekrarlamak isterim.

barajının meydana getirdiği göl uzanmaktadır. Bugün Karakurt'a gitmek son derece kolaydır. Biz burayı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin verdiği ödenek ile Orta Anadolu'da öğrencilerimizle yaptığımız araştırma ve inceleme gezisi sırasında 18 Temmuz 1970 Cumartesi günü gördük, ölçülerini aldık, resimlerini çekerek üzerinde çalıştık. Bu yazımız ile yayınladığımız plân, öğrencilerimiz ile aldığımız ölçülerden Güzel Sanatlar Akademisi asistanı yük. mim. Ali Muslubaş tarafından çizilmiştir.

Kırşehir'den çıktıktan sonra ıssız bir yolun üzerinde Yağmurlukale köyünün doğusunda Yazılıkaya'nın önünden geçilir. Şosenin sağında, tahminimize göre 100-150 metre kadar içeride, Bârânî - Yağmurlu dağları denilen bir tepe silsilesinin eteğindeki düzlükde bu tek olarak duran bir kaya kitlesidir. Şoseye bakan ön ve bir yan cephesinde Hitit hieroglifleri olduğu bilinir. Son yıllarda define aramak sevdasında olan Kırşehir'li bir şahıs tarafından ön yüzdeki şekiller tamamen tahrib edilmiş, parçalanmış ve hatta söylentiye göre, bazı parçalar bu şahıs tarafından evine taşınmıştır. Yan yüzde ise bu şekillerden bir kısmı henüz durmaktadır. Hitit kitabe ve hieroglifleri hakkındaki büyük repertuar kitaplara girmeyen bu Kırşehir Yazılıkaya'sı anıtı ilk defa olarak H. Th. Bossert (1889-1961) tarafından etraflı surette incelenerek ilim âlemine tanıtılmıştır¹. Böylece Orta Anadolu'da medeniyetlerinin izlerini bırakmış olan Hititlerin, burada da bir sunakları olduğu kesinlikle anlaşılmış bulunuyor. Yerin ovaya ve çevreye hâkim manzarası bu yerin seçilişinin gelişi güzel olmadığını açıkça belli ettiğini de söyleyebiliriz. Diğer taraftan bu Hitit medeniyeti anıtı, Koşhisar-Kırşehir arasındaki yolun daha o devirde dahi mevcut olduğunu ve kullanıldığını gösteren bir delildir.

Aynı yolun üzerinde az ileride Sevdğin köyü adında bir köy ile karşılaşılır. Buradaki çeşmenin arkasında oldukça yüksek bir höyük yükselmektedir. Sathında epeyi taş ve eski çanak-çömlek parçalarının görüldüğü bu höyük, Sevdğin köyü yerinde çok eskidenberi bir iskân bulunduğunu isbat etmektedir. Höyüğün tarihinin ne dereceye kadar geriye gittiğini tâyin için bir araştırma yapmadık. Bu zaten ihtisasımız dışında kalan bir iş idi. Fakat buna karşı, Sevdğin köyünün 13. yüzyılda yâni Selçuklu devri sonlarında mevcut olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Kırşehir Emîri Caca-oğlu Nu-

1 Bu eser önce 1947 de tanıtılmış; kşl. H.G. Güterbock, *Eine hethitische Inschrift in der Umgebung von Kırşehir*, «A.Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fak. Dergisi» V. (1947) s. 455; ve 1950 ile 1956 da Bossert tarafından tekrar incelenmiştir. Bazılarınca Malkaya olarak bilinen bu yer hakkında bk. H. Th. Bossert, *Die H. - H. Inschrift von Malkaya*, «Orientalia» yeni seri, XXVII (1958) s. 325-350 ve lev. XVII - XXIII.

reddin Bey'in H. 670 Şevvali (= 1272) tarihli vakfiyesinde bu köyün adının bir kaç yerde geçmesi, Sevdiği köyünün en azından 1250 yıllarında yaşayan bir yer olduğunu gösterir². Bir vakfiyede Sevdiği çiftliği, Niger ile Kızılca köyleri arazileri ve yolları ile sınırlanmıştı. Vakfiyenin diğer bir elyazma nüshasında ise, Sevdiği köyü sınırı, Kırşehir - Koşhisar yolu, Terme köyü toprakları, Aköz tarlası arazisi ve Kızılca sınırına kadar uzanıyordu³. Buradaki Terme'nin, Karakurt ılcasının eski adı olduğunu kuvvetle tahmin ederiz. Türkçedeki *terme*, lâtince *thermae* ve grekçe *therma* dan hemen hemen hiç bozulmaksızın gelmiştir. Esasında her türlü hamamı ifade için kullanılmasına rağmen bu terim Türkçede yalnız kaplıca ve ılcalar için kullanılır olmuştur. Sevdiği köyü yakınındaki tek ılıca, Karakurt ılcası olduğuna göre, vakfiyedeki Terme'nin buradan başka bir yer olamayacağı anlaşılır. Bunun şimdi hemen hemen Kırşehir'de şehrin sınırları içinde kalan Terme olamayacağı açıktır. Eskiden bu Terme, şehirden 1 km. kadar uzakta bulunuyordu ve ondan geniş bir mezarlık ile ayrılmıştı⁴.

Sevdiği köyünün ilerisinde, Karalar köyünün az berisinde Karakurt ılcası yapıları ile karşılaşılır. Koşhisar istikametinde giderken sağ tarafda bir inişte bugün boş olarak duran eski ılıca-hankâh binası görülür. Solda ise, yoldan biraz geride, yarı yıkık durumda bir cami ile ona bitişik bir kümbet dikkati çeker. Bu sonuncuların etrafında bir mezarlığa âit taşlar da bulunmaktadır. Son yıllarda inşa olunan modern (!) bazı yapılar, bu tarihî eserlerin etrafını, onları değerlendirme tasasına sahip olmaksızın sarmıştır⁵.

2 Ahmet Temir, *Kırşehir emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 tarihli arapça-moğolca vakfiyesi*, Ankara 1959, s. 106, 142.

3 A. Temir, *ay. esr.* s. 142.

4 Yakın bir tarihe gelinceye kadar eski taşlarla dolu bir mezarlığın ötesinde ve daha eskiden de bağlar içinde olan bu Terme son yıllarda imar edilerek modern bir kaplıca halinde çalışmaya açılmıştır. Üzerinde insan tasviri bulunduğu için sanat tarihi bakımından pek değerli bir vesika olan Celâl Hatun mezar taşı da bu mezarlıkta idi. 1945 de görülerek resmi çekilen bu taş ortadan kaybolduğu gibi, mezarlık arazisi de en ufak iz kalmamacasına ayıklanmış ve parsellenmiştir. Terme ılcası hakkında bk. Anonim, *Die Therme von Kırşehir, «Mitteilungen d. deutsch-türkischen Gesellschaft,»* sayı 25 (1958) s. 2-3.

5 *Kırşehir II Yılığ* - 1967, s. 104 de yeni yapılardan birinin fotoğrafı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 393 (yeni harflerle baskı, IV, s. 90), de Amasya ile Lâdik arasındaki bir ılıcadan bahsederken bu çeşit tesislere verilen muhtelif adları şöyle belirtir: «İlcaya Araplar hamam derler, diyâr-ı Acem'de kermab-ı kudret derler. Lâdik ve Amasya ellerinde kôze derler. Tataristan'da ılısı derler. Lisan-ı mogol'da kerende derler, Türkistan'da ılıca derler. Rum taraflarında kaynakca tabir olunur. Bosna'da ve Rumeli'nin bir kısmında vanar derler. Anadolunun bir kısmında da kaplıca ve kudret hamamı derler». Böylece gerek ılıca gerek kaplıca terimlerinin ikisini de aynı şey için kullanmamın mümkün olduğu anlaşılır.

Hatta eski ılıca, boşaltılıp kendi kendine yıkılmağa, çökmeğe bırakılmış, buna karşılık suyu az ilerisine yapılan yeni ılıcaya verilmiştir. Yolun sağında bir çeşme ile bunun yukarısında serin gölgeli bir koru bulunmaktadır ki, şimdi burada hoş ve dinlendirici bir kır kahvesi vardır. Kırşehir tarihçisi C. Hakkı Tarım'ın yazdığına göre, Karakurt ile Karalar köyü arasındaki bir düzlük *Teberruk* olarak adlandırılmaktadır⁶. Burada bir künbet kalıntısını andıran tuğladan bir de yapı harabesi bulunduğunu da yine C. H. Tarım evvelce yazmıştır⁷. Karakurt'da geçirdiğimiz bir kaç saat içinde ne yazık ki Karalar'a kadar gidemediğimiz gibi, oradaki kalıntıları ve bu tuğladan yapı yıkıntısını arayıp göremedik.

Karakurt ılıcası ile yanındaki türbe ve mescid üzerinde şimdiye kadar yeteri derecede durulmamıştır. Eski yayınlardaki bilgiler bu manzumenin sanat bakımından bir tarifini vermemektedir⁸. Daha yenilerden C. Hakkı Tarım, Kırşehir hakkındaki yayınlarında buradan kısa notlar halinde bahsetmiştir. Bunlarda da yapılan açıklamalar Karakurt-Kalender Baba adlarının üzerinde bir takım tahminler yürütmekten ileri gitmemektedir⁹. Kırşehir'in Türk devrine ait eski eserleri hakkında bir araştırma yayınlayan merhum A. Sâim Ülgen (1900-1961) Kırşehir'deki çalışmaları sırasında buraya kadar gelemediğinden yazısında Karakurt ılıcasını kısaca anmıştır¹⁰. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver ise Selçuklu devri kaplıcaları hakkındaki yazılarında buradan bahsetmekle beraber, eseri bizzat göremediğinden, bazı genel bilgiler vermekle iktifa etmiş, yapının Kılıç Arslan tarafından yaptır-

6 C. Hakkı Tarım, *Kırşehir tarihi*, Kırşehir 1938, s. 200-201; ay. yz. *Tarihde Kırşehri-Gülşehri* (3. baskı), İstanbul 1948, s. 17, not 8.

7 Tarım, *Tarihde Kırşehri-Gülşehri*, s. 17 not 8. Bu hususda bk. aşağıda s. 254.

8 H. 1288 (=1871/2) — 1325 (=1907) yılları arasında 15 cildinin yayınlandığı tesbit olunabilen *Ankara vilâyeti Salnâmeleri* (kşl. Anonim; *Salnâme* mad. *İslâm Ansiklopedisi*, X s. 134-136)nden H. 1299, 1308, 1311 ve 1325 yıllarına ait olanlar bulunup görülebilmektedir. *Ankara vilâyeti Salnâmesi - 1299* (=1881/82), s. 177 de «Kasabaya iki buçuk saat mesafede Kara Kurt namında kaplıcanın suyu vücut tahammül edemiyecek surette hâr ve menafi'i dahi bî şumar olup âyende ve revende için beş odalı han dahi mezkûr kaplıcayı ihata etmiştir». *Ankara vilâyeti Salnâmesi - 1308* [Malî yıl 1307] (=1890/91), s. 293 de «...haric-i şehirde Kalender Baba hazreti metfundur...» ayrıca «...iki saat mesafedeki Karakurt hamamında züvarın (ziyaretçilerin) istirahatına mahsus bir de han bulunmaktadır». *Ankara vilâyeti Salnâmesi - 1311* (=1893/94), s. 293 de aynı bilgiler tekrarlanmıştır. *Ankara vilâyeti Salnâmesi - 1325* (=1907), s. 257, de «...iki saat mesafede Kurt nam kaplıca vardır».

9 C. Hakkı Tarım, *Kırşehir tarihi*, Kırşehir 1938, s. 11, 200; ay. yz. *Kırşehir tarih ve coğrafya lugati*, Kırşehir 1940, s. 61; ay. yaz. *Kırşehir tarihi*, Kırşehir 1947 (2. baskı) s. 19; ay. yz. *Tarihte Kırşehir-Gülşehri* (3. baskı), İstanbul 1948, s. 32.

10 A. Sâim Ülgen, *Kırşehir'de Türk eserleri*, «*Vakıflar Dergisi*» II (1942) s. 261.

rıldığı rivayetini tekrarlamış, Karakurt adı ile ilgili halk efsanesini anlatarak, manzumenin hankâh-misafirhane kısmının 1933 lerde çekilmiş bir de fotoğrafını yayınlamıştır¹¹. Eski durumunu göstermesi bakımından bu resmin büyük değeri vardır¹². Son yıllarda bazı dergilerde bu tarihî ılıca ile ilgili küçük yazılar da basılmıştır. Bunlardan birincisi, 1955 de V. Arseven tarafından¹³, ikincisi ise 1967 de Yü. mim. Yılmaz Önge tarafından yazılmıştır¹⁴. Son yıllarda Karakurt ılıcası ve çevresindeki tarihî yapılar Vakıflar Genel Müdürlüğüne geçtiğinden, buradaki binaların bugünkü durumlarına göre gayet detaylı rölövelerinin çizilmiş olduğu öğrenilmiştir. Gerçekten de Vakıflar Genel Müdürü, sayın F. Berkol'un izinleriyle, Genel Müdürlük arşivindeki, bu yapı ile ilgili rölövelerden bir kopya elde etmiş ve bu yazımızla beraber bu rölöveyi kullanmayı tasarlamıştık. Bu rölöveleri çizen teknik elemanların, genellikle bu çeşit malzemeyi kendilerinden başkasının kullanmasından memnun kalmadıklarını öğrendiğimizden, kendi aldığımız ölçülere göre çizdirdiğimiz plânı kullanmayı tercih ettik. Yalnız plân için ölçüler almış olduğumuzdan, tabiatıyla cephe etüdleri ile enine ve boyuna kesitleri çizdirmemiz mümkün olmadı. Bunlar için Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki rölövelerin değerlendirilmelerini beklemek gerektir.

11 A. Süheyl [Ünver] ve H. Fehmi [Turgal], *Selçuk Türkleri zamanında Anadolu'da kaplıcalar-Les stations thermales d'Anatolie à l'époque Seldjouicide*, İstanbul 1934 «Beşinci Millî Türk Tıp Kongresi tebliğlerinden», s. 3-4, res. s. 5 de; A. Süheyl Ünver, *Selçuk tababeti, XI-XIV üncü asırlar*, Ankara 1940, s. 103-104. Ayrıca şu makalede de, efsane ve Karakurt ılıcasının mimarisi hakkında kısa bilgi verilmiştir, kşl. Süheyl Ünver, *Selçuklular zamanında ve sonra Anadolu kaplıcaları tarihi*, «Konya Halkevi Dergisi» III, sayı 30 (1939) s. 1514 ve 1516.

12 Rıza Raman, *Şifalı suları kullanma ilmi : Balneoloji-Türkiyenin şifalı kaynakları*, İstanbul 1942, s. 439-440 ve 1 fotoğraf. Bu çok değerli ve o derecede de faydalı eserde, yurdumuzun bütün kaplıcaları gibi Karakurt'dakinin de kimya bakımından analizi özetlenmiştir.

13 Veysel Arseven, *Karakurt hamamı*, «Türk Folklor Araştırmaları» IV, sayı 77 (1955) s. 1219; Veysel Arseven'in bu çok kısa yazısında yeni tesislerin inşasına başlandığı fakat bunların dört duvar halinde kaldıkları belirtildikten sonra, bura ile ilgili biri dinî diğeri dinî olmayan iki efsaneden bahsedilmektedir. Dinî olmayan efsane, kurt ve hasta kız hikâyesidir. Diğeri ise, Hazreti Ali'nin düşmanlarından kaçarken buraya sığındığı yolundadır. Bizim tahminimize göre bu ikinci efsane, burası bir Bektaşî tekkesi haline getirildikten sonra Alevîler tarafından yaratılmış olmalıdır. Hiçbir tarihî dayanağı olmadığı da açıkça bellidir.

14 Yılmaz Önge, *Kırşehir civarında tanınmayan bir türbe ve mescid : Kalender Baba türbesi*, «Türkiye ve Dünya'da turizm dergisi» I, sayı 5 (12 Mayıs 1967) iki fotosu ile.

II

Manzumenin yapıları

Yukarıda da belirtildiği gibi Karakurt veya Kalender Baba ılıca ve hankâhı manzûmesi, etrafında bir de mezarlık olan tarihî üç binadan meydana gelmiştir. Bunlar bir tarafa ılıca-hankâh diğer tarafa ise cami ve yattır türbesidir.

1. *İlica-hankâh :*

Bu geniş bir sahayı kaplayan bir bina olup, gösterişsiz ve itinasız surette yapılmıştır. Moloz taşından olan dış mimarisi hiçbir güzelliğe ve kayda değer özelliğe sahip değildir. Belirli bir eksene sahip olmayan yapıya bugün modern ılıca tarafındaki büyük bir kapıdan girilmektedir. Ortada üstü açık geniş bir avlu vardır. Sol tarafa kubbeli hamam-ılıca binası bulunmaktadır. Tabii sıcak su bu kısmın içinden kaynamaktadır. Son yıllarda daha ileride yeni kaplıca binası yapıldığında, yüzyıllardır buradan fışkıran ve şifa veren su, bir kanalla oraya alınmıştır. Avlunun içeride üç tarafında höcreler sıralanır. Birer kapı ile orta avluya açılan bu höcrelerden sağda olan bir tanesi büyük bir giriş eyvanıdır. Böylece plânının bütün düzensizliğine ve geliş güzelliğine rağmen, burada Türk mimarisinin eski geleneklerinden kökünü alan bir yapı anlayışının elemanlarını bulmak kabil olmaktadır. Höcreler, kapalı mekânlar halinde olup, herbiri bir beşik tonozla örtülü olmakla beraber, kapının karşısına gelen dizinin en sol başındaki höcre, bir istisna teşkil etmekte olup, diğerlerinden farklı olarak bir kubbe ile örtülüdür. Bu dizinin sağ köşesinde de yukarı, hankâhın damına çıkışı sağlayan kâgir bir merdiven vardır. Bu merdivenin arkasında kalan höcrenin girişi, merdivenin altından açılmıştır. Binanın iki katlı olmadığı muhakkaktır. Merdiven sadece düz bir teras teşkil eden dama çıkmak için kullanılmış olmalıdır ve büyük ihtimal ile sonradan eklenmiştir.

Hankâh'ın esas girişi cadde tarafında olup, eyvanın içine açılmaktadır. Bugün bu kapı oldukça harap bir haldedir. Giriş eyvanı sayılmadığı takdirde hankâh onüç höcreden ibarettir. Hemen hemen bir kare teşkil eden bu tesisin bir köşesini işgal eden esas kaplıca (veya ılıca) kısmı kalın duvarlı iki höcre halindedir. Biribiri ile bağlantılı olan bu çifte odadan sadece biri dışarıya açılır. Her ikisinin de üstleri birer kubbe ile örtülmüştür. Kubbelelerin örttüğü kare mekânlar, birer kenarlarında birer girintinin yapılması suretiyle genişletilmiştir. Görünüşe göre, bütün bu manzumenin çekirdeğini

ve dolayısıyla en eski kısmını teşkil eden parça işte bu çifte kubbeli ılıca bölümüdür. Ciddî bir restorasyonla bu tarihî parçanın kurtarılmasını temenni ederiz.

2. Câmî :

Bugün çok harap bir durumda olan cami, kare plânlı bir namaz mekânı ile bunun önündeki bir soncemaatyerinden ibarettir. Bu iki elemanın beraber, yan cephe uzunluğu 12 m 30 dur. Soncemaatyeri tamamen yıkılmış olmakla beraber, iki yanını kapatan masif duvarlar henüz durmaktadır. Genişliği 9 m 60, derinliği ise 2 m 80 olan soncemaatyerinin evvelce eksene paralel atılmış iki kemerle üç bölüme ayrıldığı kolaylıkla tahmin edilir. Bu kemerlerin izleri duvarda görülür. İki yan duvarın köşeleri de kesme taştan örülerek itinalı bir işçilik ile yapılmıştır. Soncemaatyerinin aslında cephede iki sütunla üçlü bir revak halinde dışarıya açıldığı bellidir. Bu sütunların yerleri ve kaideleri görülmektedir. Bu üç bölümün üstlerinin evvelce küçük birer kubbe ile örtülü oldukları da, iki köşede kalan pendantif kalıntılarından öğrenilir.

Esas namaz mekânına orta bölümden, muntazam işlenmiş kesme taştan sövelere sahip bir kapıdan geçilmektedir. Yanlarda ise evvelce demir parmaklıklı birer pencere vardır. Bu kapının garip bir özelliği, büyük kemerinin yonca biçiminde üç dilimli bir başkemere sahip oluşudur. Esas mes-cid 0 m 95 — 1 m. kadar kalınlıkta duvarlara sahiptir, ve içeride 7 m 60 × 7 m 75 ölçüsünde bir kare halindedir. Mescid mekânının kubbesi çöktüğünden üstü bugün açıktır. Mihrap duvarında da büyük ölçüde tahribat izleri görülür. Mihrap, esas eksen üzerinde ve kapının karşısında değil sağ tarafda, buradaki duvarın ortasındadır. Mihrap nişinin iki yanında ayrıca birer pencere açılmıştır. Kapının tam karşısındaki duvarda ise büyük bir kapı, camie bitişik olan türbeye geçit vermektedir. Mihrap duvarı bilhassa iç kısmında çok zarar görmüş olmakla beraber, mihrap nişinin tepeliği henüz durmaktadır. Bu tepelik istiridye kabuğu şeklinde dilimli olarak bir yarım kubbecik halinde yapılmış ve tek taşın yontulması suretiyle meydana getirilmiştir. Mihrabın bugün yıkılmış olan daha alt kısımlarının da eskiden süslü olduğuna ihtimal verilebilir.

Namaz mekânını aslında bir kubbenin örttüğü anlaşılmaktadır. Bugün bu kubbeye geçişi sağlayan köşe trompları ile kubbe kasnağının başlangıcı durmaktadır. Bu trompların sivri kemerlerinin duvara saplanan en alttaki başlangıç taşlarının altlarında basit mukarnasların işlenmiş olması, bütün

sadelğine rağmen bu küçük binada onun az fakat zarif bir şekilde süslenmesine dikkat edildiğini belli etmektedir. Mihrabın karşısındaki sağır duvarda ise sadece küçük bir dolap nişi açılmıştır. Bunu da çerçeveleyen taşlar göze hoş gelen küçük bir kırık-sivri kemer halinde şekillendirilmiştir. Esas mekânı örten kubbenin kasnağının ne kadar yüksek olduğu ve kubbenin biçimi hakkında, ancak iyi rölöveler el altında bulunduğu takdirde kesin hükümler ortaya atmak mümkün olabilir.

Mescid, kapının karşısında olan duvarının ortasına açılmış büyük bir kapı ile bitişindeki türbeye bağlanmıştır. Güzel bir sivri kemeri olan, mermer söveli ve köşeleri sütunçeli bu kapı, bir iç irtibat kapısı olarak fazla âbidevidir. Kapıya komşu tromplar ile kapı kemeri arasında duvar, binanın diğer kısımlarının aksine tuğladan örülmüştür. Burada önemli bir mesele ortaya çıkmaktadır: türbe ve mescid bir defada, tek bir kitle olarak mı, yoksa ayrı ayrı mı yapılmıştır? Bu sorunun cevabını vermek pek kolay görünmüyor. Birbirinden farklı görevlere sahip iki ayrı bina o kadar iyi bağlanmış, âdeti kaynaştırılmıştır ki, ilk bakışta beraber yapıldıkları tesiri uyandır. Bu tesirin doğmasında mescid kitlesinin, türbe ile aynı eksendeymiş tesirini bırakacak surette yapılması büyük rol oynar. Biz, önce türbenin, bir süre sonra da mescidin ona bitişik olarak yapıldıklarını sanıyoruz. Kanaatimizce, bu iki ayrı unsuru bağlayan kapı, aslında türbenin kapısıdır ve mescid yapıştirilince içeride kalmıştır. İki eleman aynı anda inşa edildikleri takdirde, ancak bir dış mimaride manâsı olacak böyle bir kapının yapılmasına lüzum kalmaz, daha mütevazi bir geçit açılırdı. Diğer taraftan türbenin altı kare, üstü sekizgen kitlesinin mescidin bu duvarı ile bağlantısı da ilgi çekicidir. Bu duvarlardan faydalanılmış, lüzum görülen yerlere tuğla dolgular yapılmıştır.

3. Türbe :

Mescide bitişik olan ve ancak ondan geçilerek içine girilebilen türbe, dışardan çok muntazam kesme taş kaplamalı, sâde fakat ahenkli çizgilere sahip klâsik bir künbettir. Benzeri olan mezar anıtlarının çoğu gibi alt kısmı kare, pencereler hizasından itibaren yukarıdaki esas gövdesi herbir yüzü 2 m 75 genişliğinde bir sekizgen halindedir. Arazi meyilli olduğundan, alt silmeye kadar türbe toprağa gömülmüş ve dışardan yalnız sekizgen gövdesi ile görülür olmuştur. Kare kaide'(*podium*) nin, muntazam işlenmiş kaplama taşları soyulmuştur. Kareden sekizgene geçişte, dört köşede üçgen biçiminde meyilli intikal organları meydana getirilmiştir. Pencereleri çevreleyen

bir silmeden başka dış cephelerde hiçbir süsleme yoktur. Basit bir saçak silmesi ile gövde bitmekte ve külâh başlamaktadır. Kalan bazı parçalardan açık surette anlaşıldığına göre, kümbetin dış mimarisini tamamlayan piramid biçimli külâh da, benzeri türbelerde olduğu gibi muntazam yontulmuş taşlar ile kaplı idi. Halbuki türbenin esas ve iç inşaatı moloz taşındandır. İçeride evvelce mekânın külâhın içinde gizli kalan bir kubbe ile örtülü olduğu sanılır. Bu kubbeye geçişi sağlayan, dördü duvarlara oyulmuş nişleri teşkil eden sekiz kemerden mescide bitişik olan iki tanesi taştan, diğer altısı ise tuğladan yapılmıştır. Türbe mekânının kare zemininin, sekizgene dönmesi biraz zoraki olmuş gibi bir tesir bırakmaktadır. Türbenin bir mahzen (*krypta*) i, bir mumyalığı olup olmadığı anlaşılmıyor. Zaten içerisi son derece bakımsız, pis ve tahrip edilmiş durumdadır. Duvarlar oyulmuş, içeride burasının bir türbe, hem de uzun yüzyıllar boyunca saygı gösterilmiş bir yatır türbesi olduğu hiç hesaba katılmaksızın ateş yakıldığından, duvarlar isden kararmış bir haldedir. Türbenin üstü de bugün açıktır. Evvelce benzerlerinin çoğunda olduğu gibi, içeride bir kubbe, dışardan ise piramid biçimli bir külâh ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Bilinmeyen bir devirde, külâh ve kubbe yıkıldığında, türbenin üstü sundurma gibi basit bir ahşap örtü ile kapatılmıştır.

Türbenin üç tarafından, nişler içindeki birer pencereden aydınlandığı görülmektedir. İçeride, mekânın kare alt kısmını sekizgene geçişinde kullanılan köşe taşlarından iki tanesi oldukça ilgi çekici birer Bizans devri kalıntısıdır. Bunların ikisinin de birbirinin devamı oldukları ve aynı yerden, daha doğrusu aynı Bizans yapısından devşirilerek buraya getirilip kullanıldıkları anlaşıyor. Bunlar dış yüzleri işlenmiş, mermerden iki friz veya kornij parçasıdır. Uzunlamasına satırlar, yan yana sıralanan kemerli bölümlere ayrılmış, bu kemerlerin herbirinin içlerine değişik motifler işlenmiştir. Sağdaki parçanın başlangıcında görülen bir madalyon içindeki haç, bu iki mermerin Bizans çağına ait bir dinî binadan, herhalde bir kiliseden getirilmiş olduğuna işaret eder. Soldaki parçanın bölümlerinde soldan itibaren sırası ile şunlar görülür : 1. bir çanağın iki yanında güvercin olması muhtemel bir çift kuş (*Refrigerium*); 2. kanatları iki yana açık bir kartal; 3. çok stilize edilmiş dört dalı yanlara kıvrık bir bitki (hayat ağacı?); 4. içi boş bırakılmış ve bir köşesi kırık bir bölüm; 5. palmet şeklinde bir motif; 6. teşhis olunamayan bir motif. Sağdaki parçada ise yine soldan itibaren şunlar görülür : 1. madalyon içinde bir haç; 2. simetrik bir tezyini motif; 3. bir bitki (yine hayat ağacı?); 4. ayaklı yüksek bir fıskiye'nin iki tarafında karşılıklı duran kuşlar (yine *Refrigerium*); 5. bir bitki. Ayrıca yarım yuvarlak ke-

merlerin aralarında küçük kaboşon şeklinde kabartma süsler bulunmaktadır.

Bir müslüman türbesinin içinde ve göze çarpacak bir yerde, hristiyan alâmetleri ile bezenmiş iki taşın kullanılmış olması garip karşılanabilir. Fakat Anadolu Türk mimarisinin erken devrinde bu gibi kullanışlar yaygındır. Türk medeniyeti kendinden önceki çağın ve ayrı inancın devşirme parçalarından çekinmemiş, bulduğunda bir eski eser meraklısı koleksiyoncu zevki ile onları, tamamen Türk karakterli mimari âbidelerinin şurasına, burasına yerleştirmekten kaçınmamıştır¹⁵. İşte Kırşehir yakınındaki Karakurt türbesinde de aynı tutumun yeni belirtisi ile karşılaşılmaktadır.

III

Eserin tarih ve sanat tarihi içindeki yeri

1. Tarih içindeki yeri :

Karakurt ılıcası ve manzumesinin tarihçesini aydınlatacak bir bilgi elde etmek bizim için mümkün olmadı¹⁶. Vaktiyle Kırşehir'in bağlı olduğu Ankara vilâyetinin *Salnâme*'lerinden bizim görebildiklerimizde, bu ılıcanın, Kurt veya Karakurt olarak adı verilmekte, bir de şehrin dışında Kalender

15 Selçukluların kendilerinden önceki medeniyetlerin işlenmiş taşlarına gösterdikleri saygı ve onları koruma yolunda gösterdikleri dikkat ve medenî anlayış, ilgi çekici olduğu kadar da düşündürücüdür. Bu hususta pek az örneğe dayanan bir çalışma olarak bk. Gönül Öney, *Anadolu Selçuk mimarisinde Antik devir malzemesi*, «Anadolu (Anatolia)» XII (1970) s. 17-18 (türkçe ve ingilizce), lev. I-XL. Âdeta bir açık hava müzesi teşkil eden Konya surları, ne yazık ki yirminci yüzyılın «imarçılığının» kurbanı olmuştur. Pek çeşitli devirlere ait işlenmiş devşirme taşların süslediği iki önemli Selçuklu eseri: Ilgın yolunda Kadınhanı ve Konya - Ankara yolunda Zazadin (=Sâdeddin) hanı kürsümüz öğrencilerinden Cengiz Özsoylu tarafından bol resimli bir mezuniyet çalışması halinde işlenmiştir, kşl. C. Özsoylu, *Kadınhanı ve Zazadin hanı'ndaki devşirme parçalar*, 1971, daktilo ile yazılmış mezuniyet çalışması.

16 Karakurt ılıcası, işlek yolların biraz uzağında kaldığından, evvelce Anadolu'da dolaşan yabancı seyyahlar tarafından görülmemiştir. Veya görülmüş ise de herhalde biz bulaamadık. Diğer taraftan 17. yüzyılın Türk âlemi için eşsiz bir kaynak durumunda olan Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*'nde yakınındaki Koşhisar gibi, buranın da adı geçmemektedir. Yabancı dillerdeki seyahatnâmelerde olmadığından, bunlara dayanılarak yazılan eski coğrafya kitaplarına bilhassa C. Ritter, *Die Erdkunde, Kleinasien*, Berlin 1858-59 (2 cilt) e de girememiştir.

Baba'nın türbesi olduğuna işaret edilmektedir¹⁷. *Duyun-u Umumiye* için, Anadolu'nun gelir kaynaklarını tesbit gayesiyle 1890 a doğru hazırlatılan Vidal Cuinet'in büyük eserinde, o vakit Ankara vilâyetinin bir sancağı olan Kırşehir'den bahsedilirken, bu şehre 12 km. uzaklıkdaki Karakurt ılcası da anılmaktadır: «Çok eski yapılar olan ılca harabesi ile çevresindeki binalarda, tuğladan duvarlardan birinde duvara gömülü olarak grekçe ve lâtince bir kitabe görülmüştür. Aynı yerin ortalarında bir yükseklikde oldukça iyi korunmuş bir cami harabesi vardır. Kalıntıları, bunun cami haline getirilmeden önce bir putperest mabedi olduğunu belli edecek derecede belirlidir. Çevrede Büyük İskender ile Roma İmparatorlarının adlarına kesilmiş pek çok sikke bulunmaktadır»¹⁸. Bu not pek fazla değerli olmadıktan başka üstelik de yanıltıcıdır. Sadece burada eski bir kitabe görüldüğünü haber vermesi bakımından önemli sayılabilir. Karakurt'daki cami ve türbenin ise bir putperest mabedi ile uzaktan yakından en ufak bir ilişkisi yoktur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında basılan Türkiye'nin sıhhi ve içtimai coğrafyası başlıklı serinin Kırşehir'den bahseden cildinde, bu ılcadan da bahsedilerek, burasının H. 530 (= 1135/36) da Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan tarafından yaptırılmış olduğu yazılmıştır¹⁹. Sonraki yayınların hepsine esas

17 Buradan kısaca bahseden ve tarihi hususunda hiçbir bilgi vermiyen *Salnâmeler* için bk. yukarıda not 8. *Ankara salnâmeleri*'nin sayısı 15 i bulmakla beraber, biz bunlardan sadece dördünü temin ederek gözden geçirebildik. Hepsinde de birbirindeki bilgiler pek az farkla tekrarlanmaktadır. *Aşağıda not 19* da gösterilen Kırşehir hakkındaki monografyadaki bilginin kaynağının neresi olduğu anlaşılamamaktadır. Bizim göremediğimiz bir *Salnâme*'den alınmış olabileceğine işaret edelim.

18 V. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1890, I, s. 326 da suyun hassaları özetlenerek bunun «...çok sıcak ve sülfürlü...» olduğu ve «...bilhassa sinir hastalarına iyi geldiğinin söylendiğini...» bildirir, s. 332-333 de ise ılcanın arkeolojisi hakkında yukarıda tekrarlanan satırlar bulunur. Bu garip iddianın kaynağı nedir? bunun cevabını bulmak mümkün olmuyor. Belki V. Cuinet bu aslı mabet olan cami sözünü, bizim gözümüzden kaçan bir seyahatnâmeden almıştır.

19 Dr. İbrahim İsmail, *Türkiye sıhhi ve içtimai coğrafyası: Kırşehir vilâyeti*, İstanbul 1341 (=1925), s. 13, 26. Cumhuriyetin ilk yıllarında basılan ve ne yazık ki, tam sayıları bile doğru olarak bilinmediği gibi, pek az yerde raslanan bu kitaplardan Kırşehir'e dair olanını, ancak Prof. Dr. Cengiz Orhonlu'nun özel kütüphanesinde bulabildik. Bu nüshayı üzerinde çalışmamız için bize ödünç veren arkadaşım ve meslekdaşıma teşekkür ederim. Hemen hemen Karakurt hakkındaki yeni bütün yayınlara kaynak olan, bu türbe ve kaplıcanın, Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan tarafından yaptırıldığı hakkındaki bilginin esası bu kitaptır, ayrıca kış. not 17. Bu kitapda görülen şu kayıt Karacakurt ılcası ve türbesinden bahsedenlere kaynak olmuştur: «Rum Selçuklu devletinin birinci müessisi ve Melikşah'ın fermanıyla Rum hükûmetine tâyin olunan Süleyman b. Kutulmuş b. İsrail Selçuk'un ikinci

olan bu bilginin kaynağı anlaşılamaz. Ilıca, cami ve türbenin Kılıç Arslan adında bir Selçuklu Sultanı tarafından yaptırıldığını doğrulayacak herhangi kesin bir dayanak yoktur. Kaldı ki bu not fazla güvenilir bir ipucu da sayılamaz. Zaten H. 530 (= 1135/36) da Selçuklu Sultanı olan bir Kılıç Arslan da yoktur. I. Kılıç Arslan hesaba katılamaz, II. Kılıç Arslan ise H. 551 (= 1156) de Sultan olmuş ve H. 588 (= 1192) de ölmüştür. III. ve IV. Kılıç Arslan'lar ise daha çok sonradır. Kırşehir Emiri Mogol asıllı Nureddin Caca Bey'in H. 670 (= 1272) tarihli vakfiyesinde Sevdiği köyüne komşu bu ılıcanın adı henüz Terme'dir. Karakurt ve Kalender Baba adları daha bilinmemektedir. Bu duruma göre bu tesisler şimdi gördüğümüz yapıları ile herhalde 1272 den önce yoktu.

Caca Bey'in vakfiyeleri yazıldığı sıralarda *Terme* denilen bu yerde İlkçağ ve Bizans devrinden kalma kaplıca binalarının bulunduğu ihtimal verilir. Zaten türkçedeki *terme* adı grekçe *therma* ve lâtince *thermae* den başka bir şey değildir. Türbenin mimarisinin açık Selçuklu karakteri, en erken olarak bu tesislerin 13. yüzyılın sonlarından itibaren veya 14. yüzyılın içlerinde yapılmış olabileceğini gösterir. Burada ötedenberi mevcut bir şifalı kaynak, bir Türk velisinin türbesi etrafında kurulmuş ve gelişmiştir. Kırşehir-Koçhisar arasındaki bu suyun İlkçağdan itibaren kullanıldığı tahmin edilebilir. Belki burada bir de kült yeri de kurulmuştu. Biz İlkçağa ait hiçbir iz ile karşılaşmadık. Modern kaplıca tesisleri, oteller yapılmadan belki bir şeyler vardı. V. Cuinet'nin bahsettiği kitabe de gözümüze çarpmadı. Daha doğrusu, evvelden haberimiz olmadığından böyle bir taşı aramadık. Belki bir kenarda hâlâ duruyordur. Fakat bu hususta fazla ümitli olmak da doğru olmaz. «*Gezgin kitabeler*» in pek çok olduğu Anadolu'da bu taşın da, doğru dürüst kaydı olmaksızın bir müzeye sessizce gitmiş olması da mümkündür. Türbenin içindeki iki kornij parçası, bu çevrede bir Bizans yapısının bulunduğu delilidir. Bunların Bizans devrinde bir şehir olduğunu bildiğimiz Kırşehir'den getirildiklerine pek ihtimal vermiyoruz²⁰. Bun-

oğlu birinci Kılıç Arslan 530 tarihinde kasaba merkezine üç saat mesafedeki Kara Kurt Baba namında mazannadan bir zatın nâm ve şerefine izafe o'unan bir kaplıcanın üzerine büyük fedakârlıklar ihtiyarı ile muazzam ve kâgir bir havuz ve bir kubbe ile yıkananların istirahatı için onbeş oda, bir geniş kemer altı ve müşarileyh Baba için bir türbe inşa ettirmiştir.»

20 Kırşehir'in çok eski bir tarihi olmakla beraber (kşl. Bahadır Alkım, *Kırşehir höyüğü ve topraküstü buluntuları*, «*Belleten*» XX (1956) s. 61-77, alm. 79-101 ve 26 res.), eski adı henüz kesin olarak bulunamamıştır. Genellikle burasının Mokissos-Iustinianopolis olabileceği iddia edilmiştir. Çok eskiden A. D. Mordtmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus*

lar herhalde oradan belki aynı yerdeki bir Bizans yapısından devşirilmiş kalıntılar olmalıdır²¹. Diğer taraftan, 13. yüzyılda Türk devrinde *Terme* olarak adlandırılan bu yer Kızılırmak (= Halys) ötesindeki Bizans devrinin *Basilika therma'sını* akla getirmektedir. Zaman zaman Bizans kaynaklarında adına raslanan Basilika therma, Yozgat-Boğazlayan-Akdağ madeni üçgeni ortasındaki Terzili (herhalde doğrusu Terazili) hamam denilen yerde

Kleinasien, (yay. F. Babinger), Hannover 1925, s. 513 ve 516 da Kırşehir'de Bizans devrine ait hiçbir iz olmadığı gerekçesi ile Mokissos'u Mucur olarak ileri sürmüştür. Teklif belki doğru olmakla beraber, gerekçe tamamen yanlıştır. Kırşehir'de o kadar çok Bizans devri izi vardır ki, burasının o devirde bir şehir olduğunda şüphe edilemez. Son yıllarda R. Peters, *Kirschehir hiess einst Pteria, Archaeologische Entdeckungen am Halys-Fluss (Kızıl Irmak), «Mitteilungen d. Deutsch-türkischen Gesellschaft»* sayı 53 (1963) s. 1-3 tarafından ortaya atılan Kırşehir'in Pteria (bunun Eğrikale olabileceğini düşünen için bk. G. Radke, *Pteria* mad. Pauly-Wissowa, *Realenzyklopaedie*, XXIII, 2, s. 1496) olduğu yolundaki hipotez ise inandırıcı sayılamaz. K. Bittel'in *aşağıda not 23 deki yerde*, vaktiyle ileri sürdüğü Therma Basilika veya Aquae Saravenae teklifi buradaki ılıcaların çokluğundan dolayı hayli inandırıcı görünüyor. Kırşehir'in 35 km. kadar kuzeyinde ıssız bir yerde bulunan, Üçayak adı verilen bir Bizans kilisesi harabesi hakkındaki geniş çalışmamızda, bu hususta da bilgi verilmiştir, bk. S. Eyice, *La ruine byzantine dite Üçayak près de Kırşehir en Anatolie centrale, «Cahiers Archéologiques»* XVIII (1969) s. 137-155. Bu harabede 1970 yazında yaptığımız küçük kazı ayrıca yayımlanacaktır. Halbuki Bittel, *Kleinasatische Studien*, s. 41 de Kırşehir adının Anadolu'nun Türk menşeli yeradlarından biri olarak kabul eder. E. Honigmann, *Die Ostgenze des byzantinischen Reiches*, Bruxelles 1935, s. 51, not 6 ve harita III, türkçesi, *Bizans İmparatorluğunun Doğu sınırı* (çev. F. Işıltan) İstanbul 1970, s. 48 not 8; Kırşehir'i Aquae Saravenae olarak kabul etmesine karşılık, W.M. Calder ve G.E. Bean, *A classical map of Asia Minor*, London 1958 de Kırşehir'i Mokissos, ve Terzili hamam'ı, Aquae Saravenae olarak gösterirler. Herhalde Kırşehirin eski adı, Anadolu'nun tarihi coğrafyasının aydınlanması gerekli önemli meselelerinden biridir. Kırşehir hakkında genel bir derleme olarak ayrıca bk. F. Taeschner, *Kırşehir, ein altes Kulturzentrum aus spät-und nachseldschukischer Zeit*, Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968, s. 577-592, ve 8 levhada 14 res.

21 Kırşehir'in içinde bilhassa Kale tepesinde — ki aslında bir höyüktür — Bizans devrine ait parçalar bulunmuştur. Bunlardan toplanabilen bazıları Caca Bey manzumesi duvarı dibindedir. Aralarında 6. yüzyıla ait, yaprakları rüzgârdan dönmüş bir sütun başlığı bilhassa dikkat çekicidir. 1970 de, tepenin üstünde toprağın arasında pek çok sayıda mozaik tanesi görmüştük. Tepe eteklerinde son yıllarda kontrolsüz yapılan inşaat sırasında bazı eski kalıntılar bulunmakta olduğu da, burada meydana çıkarılarak, şimdi Turizm bürosunda muhafaza edilen bir Bizans kitabesinden anlaşılmaktadır. Bu kitabenin Metropolit Prof. Dr. Khrysostomos Konstantinidis tarafından yapılan tercümesi şudur: «Ey aziz Lukianos, gursuz yaşyarak ve seni yetiştiren martir Lukianos'u gereğiyle şerefendirerek, senin bu ilâhi faziletinin lâyük karşılığını almışındır: İsa, onunla (yani Aziz Lukianos ile) beraber haçı omuzunda kaldıran, ilâhi şekilde düşünen ve kendi bedenini ızdıraplarını belirli şekilde duyan seni de kendine bir refik kılmıştır».

aranmıştır. Vaktiyle Chantre ve Ramsay'in ileri sürdükleri bu teşhis²², sonraları K. Bittel tarafından yeter derecede inandırıcı bulunmamış ve Basilika therma'nin, Kırşehir'de veya onun yakın çevresinde olabileceği tahmin edilmiştir²³. Ancak Basilika therma'da Bizans devrinde bir şehir bulunması gereklidir. Karakurt çevresinde bir kalıntı olup olmadığını bilmiyoruz. K. Bittel'in iddiası doğru ise, 1071 de Malazgirt savaşına giderken, İmparator IV. Romanos Diogenes (1068-1071) in ordusunu konaklattığı yer buralarda olmalıdır²⁴. Fakat bütün bunlar da bir takım tahminler çerçevesini aşmamaktadır. Bu hususda şimdilik kesin bir şey söylenemez.

Karakurt (veya Karacakurt) ve Kalender Baba adları da aynı derecede karanlık bir takım problemlere yol açmaktadır. Vaktiyle ortaya atılıp, pek çok yazar tarafından aynen tekrarlanan bir bilgiye göre, Kılıç Arslan güyâ bu türbe ve hankâhı, Karakurt adında bir Selçuklu Emir'i adına yaptırtmıştır. Ne yazık ki bu iddiayı destekliyecek hiçbir kaynak mevcut değildir. C. Hakkı Tarım'ın kitabında bir Şeriye mahkemesi ilâmından bahsedilerek, Karakurt Baba'nın bir adının da Kalender Baba olduğu ve Kırşehir bedesteninin, onun adına olan tekkeye vakfedildiğinin 18 Rebiü'l-ahir 1301 (= 16 Şubat 1884) tarihli bu ilâmdan öğrenildiğini yazmaktadır²⁵. Bu bilgi ilgi çekici olmakla beraber inandırıcı değildir. Bedestenin tamamının veya dükkânlarının bir kısmının, Karakurt hankâhı veya tekkesine vakfedildiğini göstermekle beraber, bu vakfın esas sahibini belli etmemekte, ve tarihinin çok geç oluşu, güvenilir bir kaynak teşkil edemeyeceğini ortaya koymaktadır. C. H. Tarım, bu notuna Kalender Baba'nın Babailerden olduğu yolundaki düşüncesini de eklemiştir²⁶. Bu vesile ile şuna işaret edelim ki, 1936 da 30 (otuz) lira karşılığında istimlâk edilerek yıktırılan Kırşehir bedesteni-

22 W. Ramsay, *Historical geography of Asia Minor*, London 1890, s. 265, türkçesi, *Anadolu'nun tarihî coğrafyası* (çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s. 292, 296. Burada Roma devrine ait muhteşem bir ılıca harabesi vardır, bk. E. Chantre, *Mission en Cappadoce 1893-1894*, Paris 1898, s. 118-119.

23 K. Bittel, *Kleinasiatische Studien*, İstanbul 1942, s. 16 ve 21-25, lev. 7-8.

24 Bizans ordusunun Malazgirt meydan savaşında Alp Arslan'a yenilmesi ile sonuçlanan bu sefer hakkında bk. S. Eyice, *Malazgirt meydan savaşını kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, Ankara 1971, s. 36 ve not 23.

25 Bu mahkeme ilâmı için bk. C. Hakkı Tarım, *Kırşehir tarihi* (2. baskı), Kırşehir 1947, s. 19, ve s. 49 vd. ile s. 50-52 (ilâmin sureti).

26 C. Hakkı Tarım, *Kırşehir tarihi* (2. baskı), s. 19; ay. yz. *Tarihte Kırşehir-Gülşehir* (3. baskı), s. 32.

nin²⁷, Karakurt ilçesindeki tekke ve türbe ile yaşıt olmasına da lüzum bulunmadığı söylenebilir. Karakurt tekkesi ile ilgili bir kimsenin, geç bir devirde, Bedestenin tamamı veya bir kısmının sahibi olarak, bu mülkünü vakfetmiş olabileceği göz önünde tutulmalıdır. Nitekim bazı han ve kervansaraylar ilk yaptırandan sonra başkası tarafından satın alınarak kendi mülkiyetlerine geçirilmiş ve bu ikinci şahıs tarafından kendi vakıflarına bağlanmıştır²⁸. Meselâ Edirne'de Çandarlı Halil Paşa'nın bir hanı, bu işlemle Kapu ağası Hüseyin Ağa evkafı olmuştur. Fakat bu mahkeme ilâmı, Karakurt tesislerine hiç değilse geç bir devirde de olsa Kalender Baba adının da verildiğini göstermesi bakımından önemli sayılabilir.

Bu ılıca-hankâh-türbe ve mescid'den meydana gelen manzûme için iki ad ortaya çıkmış bulunmaktadır : Karakurt ve Kalender Baba. Bunlar üzerinde biraz durmamız yerinde olacaktır. Karakurt hakkında bunun bir Selçuklu Emir'inin adı olduğu yolunda bir rivayet bulunduğunu evvelce belirtmiştik. Ayrıca, Ord. Prof. Süheyl Ünver tarafından nakledilen bir de halk efsanesi vardır. Güya bir hristiyan tekfurunun kızı iğrenç bir cild hastalığına tutulmuş, ıssız bir yerde insanlardan uzak yaşarken bir gün, bir kurdun bir çamurlu suya girip buradan iyileşmiş çıktığını gören kız, aynı yerde banyo yaparak iyileşmiş. Karakurt için anlatılan bu efsane, Anadolu'da en azından 15. yüzyılda başka ılıcalar için de anlatılıyordu. Nitekim Erken Osmanlı devri kronikcisi Aşık Paşa-zade bunun aynen bir benzerini Yalova kaplıcası için anlatmaktadır²⁹. Karakurt adının böyle bir hikâyeden çok,

27 Bu bedestenin sebepsiz yıktırılmasına haklı olarak üzülen N. Sırrı Örik, bu düşüncesini: «...sanki burada (Kırşehir'de) arsadan bol birşey varmış gibi eski bedestanın yıkılışına bir kere daha acıdım.» demek suretiyle belirtmektedir, kşl. N. Sırrı Örik, *Kayseri, Kırşehir, Kastamonu*, İstanbul 1955, s. 80 (N.S. Örik bu gezisini 1939 kasımında yapmıştır). Osmanlı devri bedestenleri hakkında hazırlamakta olduğumuz kitapda Kırşehir bedestenin de bahsedilecektir.

28 Kapu ağası Hüseyin Ağa tarafından satın alınan bu han, onun İstanbul'da kiliseden çevirdiği Küçük Ayasofya camii evkafı olmuştur. Hüseyin Ağa'nın İstanbul ve Anadolu'daki bütün eserlerini tesbit ederek bunları hakkında etraflı bir araştırma hazırlamaktayız.

29 Münir Aktepe, *Âbide ve sanat eserlerimize ait Türk tarihlerinde mevcut bilgiler, «Sanat Tarihi yılığı» II* (1966-68), s. 171-172. Âşık Paşazâde'nin dili ile bu hikâye şöyle anlatılır: »Ol yörenin şenlik olmasına birkaç sebep beyan ettiler... Biri dahi olkim, meğer İstanbul'un tekfurunun bir mabûbe kızı vardı, gayet cemile kızdı; onu tekfur gayet de se-verdi; nâgâh ol kız cüzam olmuştu, andan tekfur ne kadar memleketinde ve gayri iklimlerden ne kadar etibba varsa mal döküp getirtmişti, hiç birinden çare olmadı. Nice kim timar ettiler hasıl olmadı... Tekfur bir gün vezirlerine eyitti; bâri bu kıza bir yer buluverüb anda koyun; anı ben bu hâlde görüp tasalanmayayım dedi. Meğer İstanbul'un karşısında Ana-

gerçekten yaşamış bir şahısdan geldiğini tahmin etmek daha doğru olur. Bu Karakurt'un kim olduğu, hangi tarihte yaşadığı hakkında şimdilik bir şey söylenemez. Bu bir Selçuklu şahsiyeti olabileceği gibi, 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da hâkimiyet kuran İlhanlılara mensup bir kimse de olabilir. Hatta biraz daha geç bir devirde, bu bölgeye bir süre boyunca sahip olan Dulkadir-oğulları dahi hesaba katılabilir. Tabii bu arada Karakurt adının, bozulmuş başka bir kelimedenden gelmediğini de prensip bakımından kabul etmek gerekir. Orta Asya türkçesindeki ihtiyar kadın manâsına gelen ve kadın adı olarak da kullanılan *kurtga*, *kurta* veya *kurtka* gibi bir kelime de Karakurt'un özünü teşkil etmiş olabilir³⁰. C. H. Tarım, Karakurt ılcasının hemen yakınındaki Karalar köyünün halkının Karacakurt aşiretinden olduklarını söylediklerini ve türbedeki yatacın kendi cedleri olduğunu anlattıklarını yazmıştır³¹. Karalar adı Anadolu'da köy adı olarak, Sivas (2 tane),

dolu yakasında, Yalak-Ovası'nda bir Tanrı'dan ısı su vardı, şöyle yerden kaynar çıkardı, çokluk su idi, vardılar yarâğın görüp (lüzumlu şeyleri temin edip) anda gönderdiler... Kız anda karar edüp dururken bir yüksek yere çıkup, ol yerden çıkup kaynayan suya nazar edüp dururken gördükim bir kara canavar geldi... ol suyun balçığına girüp gömülüp biraz yattı, andan çıkup dağlara giderdi, irtesi gün geri geldi, yattı, çıkup gine gitti. Öyle ede ede canavarın tüyü bitti, geldi, semirdi sağ oldu, güzellendi. Âhir ol kız, ol canavarı öyle görücek, gönlüne ilham düştü... «Belki Hakta'âlâ bana dahi sıhhat vere» deyüp soyundu, ol suyun balçığına gömülüp yattı, bir nice gün isti'mâl etti... pâk oldu, tiz atasına müştucu (müjdecî) gönderdi... Tekfur onu işidüp, kayığa binüp anda vardı. Kızını sağ esen bulup şâd oldu... Çünkü Tekfur ol sudan, ol hasiyeti gördü, ümid etti kim üzerine türlü türlü bina eylediler, kubbeler ve havuzlar ettiler ve kurnalar ettiler, bir hamam ettiler kim âlem-i kâinatı emsâli yoktu... Ol yerler hod şenlik idi ve illâ ol kızdan ötürü dahi şenlik oldu ve hisarlar ve kal'alalar ve şehirler oldu ki vasfı olmazdı... Anda ol kâfirler karar ederken nâgâh bir gün üryan derviş çıka-geldi, anları islâma dâvet etti... Derviş ol arayı feth etti, anda karar etti. Âkibet anda vefat etti, ziyaretgâh oldu. Şimdiki hâlde dahi ol hamam yanında ol mezar bellüdür, meşhurdur, ol hamama varanlar ol mezarı ziyaret ederler...» Bu efsane daha kısa olarak Kırşehir'deki Karakurt ılcası için de anlatılır.

30 A. Temir, *Caca Bey vakfiyesi*, s. 190-191.

31 C. Hakkı Tarım, *Kırşehir tarihi*, Kırşehir 1938, s. 201; C. Hakkı Tarım, 1938 de basılan ilk kitabında bu aşiretin kendilerine Karacakurt dediklerine işaret etmektedir. Halbuki H. 1103 şevvali (=1692) tarihli bir fermanda «Danışmendlu cemaatından Türkmani tayifesinden» Kara kürd ve Karaca kürdler aşiretinden bahsedilmektedir (kşl. Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk aşiretleri 966-1200*, İstanbul 1930, s. 103-106, bilhassa s. 104, s. 219-222, bilhassa s. 219). Kendilerine kürd diyen ve Anadolunun muhtelif yerlerine yayılan bu aşiretin esasında Türkmen olduğu böylece anlaşılmaktadır. Bu Danışmendlu türkmenleri Halep ile Adana arasında otururlarken, Batı Anadolu'ya doğru yayılmışlar ve muhtelif yerlerde yerleştirilmişlerdir, kşl. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda aşiretleri iskân teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul 1963, s. 69, Kırşehir'de ve civarında altmışa yakın köyde yerleş-

Yozgat (2 tane), İzmir, Maraş, Kütahya, Kırşehir, Ankara, Bursa (2 tane), Antalya'da olmak üzere oniki yerde görülür. Ayrıca Karalargüney (Çorum), Karalarbucağı (Seyhan), Karalarbahşiş (Balıkesir), Karalarşarklısı (Ankara) gibi mürekkep yer adları da vardır. Karakurt ise Denizli (Merkez), Manisa Kırkağaç, Konya (Kadınhanı) ve Kars (Sarıkamış) daki köylerde tesbit edilmiştir. Yani Karalar köyü eski bir aşiret ile ilgili olabilir, dolayısıyla Karakurt adının da bu aşiret büyüklerinden birinin adı olması düşüncesi tamamen yabana atılamaz. Anadolu'da Karaca, Karacalı ve bundan meydana getirilmiş birleşik kelime şeklindeki adlar o kadar çoktur ki yalnız bir listesi burada sahifeler doldurabilir.

Kırşehir'deki ılıcaya verilen Karakurt veya Karacakurt adı, diğer taraftan Dulkadir oğulları emaretinin kurucusu olan Zeynüddin Karaca Bey'i akla getirir. Aslında Horasan'lı olan bu Türkmen aşireti reisi önce, Elbistan ve Maraş taraflarında oturmuş, H. 740 (= 1339/40) da Memlûklere bağlı bir emirlik kurmuş, bir takım başarılarından sonra, Memlûklerden ayrılmağa cesaret etmiş, yanına sığındığı Eretna emiri Mehmed Bey tarafından Memlûklere teslim edilerek H. 754 (= 1353) de Kahire'de asılarak öldürülmüştür³². Acaba Karakurt veya Karacakurt, Dulkadiroğlu Karaca Bey ile bağlantılı mıdır? Bu hususda henüz bir şey söylenemez ise de ileride bu ihtimal üzerinde de durulmalıdır. Karaca Bey'in H. 788 (= 1386) de öldü-

tikleri iddia edilen bu Karacakurd veya Karakakürd aşireti esasında Türktür, ayrıca bk. Ahmet. Caferoğlu, *Kırşehir vilâyetinin bugünkü etnik teşekkülüne dair notlar*, «Edebiyat Fak. Türk dili ve Edebiyatı dergisi» II, sayı 1-2 (1947, baskı 1948) s. 93. Karaca Kürd ve Türkmen Kurudlu oymakları, Oğuzların (Türkmenlerin) Boz Ulus koluna bağlı oldukları tesbit edilmektedir, bu hususda bk. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), tarihleri, boy teşkilâtı, destanları*, Ankara 1967, s. 189. Buradaki Kürd ve Kurudlu adlarının da Karacakurd veya Karakurd adına esas olması ihtimali göz önünde tutulmalıdır.

32 J.H. Mordtmann, *Dulkadirliiler* mad. (M.H. Yınanç'ın ilâveleri ile), *İslâm Ansiklopedisi*, III, s. 654-662; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri* (2. baskı), Ankara 1969, s. 169-175; Dulkadirliiler için ayrıca bk. E. de Zambaur, *Manuel de généalogie et de chronologie, pour l'histoire de l'Islam*, Hannover 1927, s. 158 ve 159. Kırşehirin kuzey-batısında adında Dulkadirli adı olan dört köy vardır: Dulkadirli İnlimurat, Dulkadirli Karaisa, Dulkadirli Karşıyaka, Dulkadirli Yarımkale, kşl. C.H. Tarım, *Kırşehir tarih ve coğrafya lugalı*, s. 43. 1970 yazındaki incelemelerimiz sırasında bunlardan İnlimurat ve Yarımkale'yi gördük. Bu dört köy birbirine yakın bir küme teşkil ederler. Halkının Dulkadirli aşiretinden indikleri açıkça bellidir. Dulkadirliiler hakkında ayrıca bk. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara 1967, s. 492 de indeks.

rülen oğlu Halil Bey'in türbesi ise Melik Gâzi köyünde tesbit edilmiştir³³. Zamantı kalesi yanında H. 842 (= 1438/39) tarihli bir mescid ile zâviyesi olan Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in (öl. 858 = 1454) türbesi ise Kayseri-Malatya yolunun kuzeyinde Koçağız'dadır³⁴. Yine Dulkadiroğullarından Alaüddevle Bozkurt Bey (idamı : H. 921 = 1515) Güney Anadolu'da pek çok eser bırakmış, bu arada Kırşehir içindeki Ahi Evren (veya Evran) zâviyesini de tamir ettirmiştir³⁵. Alaüddevle Bozkurt Bey'in türbesinin veya mezarının Sadrazam Hadım Sinan Paşa tarafından dört oğlu ile idam edildiği yerde, Maraş'ın Andırın kazası köylerinden Gökçeli veya Gökçebel'de olduğu söylenmektedir. Nihayet Tokat yakınında Artıkabad'da H. 928 (= 1521/22) de üç oğlu ile birlikte idam olunan son Dulkadirli, Şahsuvarzade Ali Bey, Kırşehir yakın Hacı Bektaş'da Balım Sultan türbesini inşa

33 İ.H. Uzunçarşılı, *ay. es. s. 170*, Kayseri-Pınarbaşı yolunun kuzeyinde üçra 10-15 evlik bir köyde, bir kalenin eteğinde üç türbe bulunmaktadır. Bunlardan sanat değeri çok yüksek olan cepheleri tuğla süslemeli bir tanesi Melik Gazi türbesi olarak adlandırılır ve hiçbir dayanağı olmaksızın Danışmendilere ait olduğu söylenir, kşl. Halil Edhem Eldem, *Melik Gazi, «Tarih-i Osmanî Enc. Mecmuası»* V. yıl sayı 32 (1331) s. 449-467; Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok, *Melik-Gâzi türbesi ve kalesi, «Belleten»* XVIII, sayı 71 (1954) s. 331-336, resim ve röleveller ile. Aynı yerde moloz taşlardan yapılmış, dört duvardan ibaret gayet basit bir mezar binası vardır ki, Emir Halil türbesi olarak adlandırılır. Dulkadirli Halil Bey'in türbesi bu olmalıdır. Burada açıkta görülen bir mezar taşı ise, H. Edhem tarafından Dulkadirli Süleyman Bey'in bir kızının mezar taşı olarak tahmin edilmiştir.

34 Melik Gazi köyünün 5-6 km. güney-batısında Eski Tekke denilen bir yerde Koçağız türbesi denilen bir türbe vardır. Üzerindeki kitabeye göre «Emîrül'kebir el-muazzam seyyidül'İslâm ve'l-müslimîn Süleyman bin Dulkadır» e ait olup tarihi 844 Rebiulevvel'idir. (=1440). İki katlı ve üst katı bir bakıma eyvan tipinde olan bu türbe Dulkadirli Süleyman Bey tarafından yaptırıldığı muhakkak olmakla beraber kime ait olduğu anlaşılamaz. Bilindiğine göre Süleyman Bey H. 858 (=1454) de ölmüştür. Türbe belki kendisi için belki de onun tarafından bir Velî için yaptırılmıştır. Bu türbe için bir not olarak bk. Oluş Arık, *Erken devir Anadolu-Türk mimarisinde türbe biçimleri, «Anadolu (Anatolia)»* XI (1967, baskı 1969) s. 75, res. 12.

35 Bu eser hakkında bibl. için bk. S. Eyice, *Erken Osmanlı devrinin bir sosyal müessesesi: Zaviyeler ve zaviyeli camiler, «İktisat Fakültesi Dergisi»,* XXIII (1963) s. 20, not 41; Ahi Evren (veya Evran) zaviyesi son yıllarda büyük ölçüde bir restorasyona uğramış ve bunun neticesinde binanın orijinal hüviyetine dair pek çok yeni bilgiler elde edilmiştir. Dulkadiroğullarından Kır Şahruh'un oğlu Mehmed Bey'in Kayseri-Sivas yolunda Sarioğlu yakınında sekiz gözlü muhteşem bir köprüsü vardır. Bunun H. 945 (=1538/39) tarihli kitabesi şimdi Sivas müzesindedir (E.Gl. C. Çulpan tarafından lütfedilen not). Son Dulkadiroğullarından Şahsultan'ın mezarının Boğazlıyan'ın Çandır köyünde olduğunu İ.H. Uzunçarşılı, *ay. esr. s. 175* de işaret eder.

ettirmiştir³⁶. Karakurt ılıca ve türbesinin Dulkadiroğulları ile bir bağlantısı olduğunu iddia etmek mümkün değilse de, Kırşehir ve çevresinde bu ailenin zâviyeler veya yatır türbeleri yaptırtması, ailenin ilk önemli şahsiyetinin adının Karaca Bey oluşu, ılıcanın yakınındaki Karalar köyünün, Karakurt'u kendi aşiretlerinin ilk başlarından olarak göstermeleri ve nihayet bu ailenin kurucusunun, Kahire'de idam edilmesi ve onun hatırası için Anadolu'da hiç değilse bir makam-türbe yapılması isteği, ihmal edilmemesi gereken faktörlerdir. Şimdilik, Karakurt adı hakkında kanaatimizce daha fazla bir şey söylenemez.

H. Tanyu'nun Ankara çevresindeki adak yerleri hakkındaki araştırmasında, buraya *Karakurt Baba ziyareti* adı verilerek burasının «Bektaşiler tarafından büyük saygı ve inançla ziyaret edildiği» belirtilmekte, onlar «... çeşitli dileklerde bulunurlar, adaklar adanır. Buradaki zatlar Bektaşiliğin en büyük simalarından tanınmıştır» denilmektedir³⁷. C. H. Tarım'ın bulduğu şer'i mahkeme ilâmı da buranın Kalender Baba adına tekke olarak kullanıldığını gösterdiğine göre, kurulduğundan bir süre sonra burasının bir Bektaşî tekkesi haline getirildiğine ihtimal verilir. Kanaatimizce bu ad da bu sırada buraya yakıştırılmış olmalıdır. Baba vasfının Bektaşilik ile ilgisi olan Eren ve Veli'lere verildiği bilinir. Kalender adı çeşitli tarikatlarda kullanılmakla beraber³⁸, belirli bir derviş zümresini ayırd etmek için de bu terim kullanılmıştır. Kalender adının da Bektaşilik ile yakın bağlantısı açıktır³⁹. Ankara çevresinde bilhassa Çubuk'da Kalender Baba ve Kalender Sultan makamları vardı⁴⁰. Hacı Bektaş şeyhlerinden biri de Kalender Çelebi adın-

36 Remzi Gürses, *Hacıbektaş rehberi*, Ankara tz. s. 77. Kitabenin biraz hatalı bir kopyası verilmekte ise de Dulkadirîlerden hiç bahsedilmez. Halbuki kitabede Ali Bey bin Şehsuvar adı açıktır. R. Gürses bu türbede Karamanoğulları özellikleri görmektedir.

37 Hikmet Tanyu, *Ankara ve çevresinde adak ve adak yerleri*, Ankara 1967, s. 107, 111, 113, 263.

38 J.P. Brown, *The dervishes or oriental spiritualism*, London 1868 (yeni baskısı: 1968), s. 94, s. 169 not. Normal sufi'lerden ayrı bir zümre teşkil eden ve eski Hind inançları ile belki bağlantıları olan Kalenderî'ler hakkında ayrıca bk. Tahsin Yazıcı, *Kalenderlere dair yeni bir eser: Manâkıb-i Camâl Al-Dîn-i Sâvî, Necatî Lugal Armağanı*, Ankara 1968, s. 785-797. Bu Kalenderî'ler, bilinen büyük tarikatlerin tamamen dışında başlı-başına bir tarikate mensupturlar.

39 Brown, *ay. esr.* s. 299.

40 Kandemir, *Türkiye seyahatnâmesi I, Ankara vilâyeti*, Ankara 1932, s. 207-208; H. Tanyu, *yukarıda not 37 deki yerde*, s. 107 vd. 111 vd. s. 113 (Kalender Sultan). İstanbul'da bu ad Kalender semti ile Şahzadebaşı'nda bir Bizans kilisesinden bizzat Fatih II. Mehmed tarafından dervişlere mahsus zâviye haline getirilen Kalenderhane camii adlarında yaşamak-

dadır. Ona ait olduğu sanılan küçük bir mezar, Balım Sultan türbesinin bir duvarı açılmak suretiyle, bu türbenin bitişiğine eklenmiştir. Karakurt hankâhı bir Bektaşî tekkesi haline geldiğinde burası bir Kalender Baba'nın ruhaniyetine bağlanmış olabilir.

Şimdiki halde bir takım tahmin ve ihtimaller üzerinde kurulmak zorunda olan bu tarihçeyi şöylece özetleyebiliriz : Bizans devrinde de kullanılan bir kaplıcanın yerinde Selçuklu devri sonlarında veya daha geç bir devirde bir Türk ılıcası yapılmış, şifalı hassaları halkı çeken bu yere bir hankâh kurulmuş ve usulden olduğu gibi bu hankâh, tarihî şahsiyeti şimdilik pek aydınlanmayan bir Karakurtun türbesi etrafında gelişmiştir. Bu Karakurt adı aynen veya biraz değişmiş olarak bir İlhanlı veya sonraki beyliklerden birine mensup bir kimseye ait olabilir. Hankâh bir süre ılıca ve türbesi ile, bir sosyal yardım merkezi olarak yaşamıştır. Zamanla hankâhın bu bölgede kuvvetli olan Bektaşî tarikatının idaresine geçtiğine ihtimal verilir. Bu surette burası bir Kalender Baba'nın makamı ve ziyaret yeri olmuştur. Buranın ne vakte kadar sağlam ve bakımlı bir halde kullanıldığını ise şimdilik tesbit etmek mümkün değildir. Herhalde burası harap olurken, başka ek binalar da, bu arada dervişlere mahsus dar manâsı ile tekke binaları da ortadan kalkmış olmalıdır.

2. Sanat tarihinde yeri :

Karakurt türbe, mescid ve ılıca-hankâhı sanat ve mimarlık bakımından iddialı bir görünüşe sahip değildir. Bu bakımdan bu yapıların devrini tâyin etmek pek kolay olmamaktadır. Misafirhane-hankâh son derecede sâde bir binadır. Ne plânında, ne de mimarisinde belirli bir özellik yoktur. Mescid-türbe birleşiminin meydana getirdiği yapı ise daha ilgi çekici görünüyor. Biz bu iki unsurun ayrı devirlere ait olduklarını sanıyoruz. Önce türbe arkasından da mescid inşa edilmiş olmalıdır. Türbe son derecede sâde bir dış mimariye sahiptir. Selçuklu türbelerinde görülen mimari süsleme

tadır, bu sonuncu eser hak. bk. Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fatih Mehmet II vakfiyeleri*, İstanbul 1938, s. 202, 259; S. Eyice, *İstanbul abideleri* mad. *İslâm Ansiklopedisi*, V, 2, s. 1214/55. Konya'da bir Kalenderhane ve Kalender Baba türbesi var ise de, bu mezar binasının bu adı yanındaki Kalenderhane'den aldığı tahmin edilmektedir. Zâviye Turgutoğullarından Pîr Hüseyin Bey tarafından H. 832 (=1428) de kurulmuştur. M. Önder, Kalender Baba türbesinin zâviyenin ilk şeyhi Bedrettin Mehmed için yapıldığını (kşl. *Mevlâna şehri Konya*, Konya 1962, s. 179) halbuki İ. Hakkı Konyalı ise onun Ebubekir Niksarî için yapılmış olacağını yazmaktadır, kşl. *Âbideleri ve kitabeleri ile Konya tarihi*, Konya 1964, s. 622.

burada yoktur⁴¹. Kare kaidesi, üçgen pahlı köşeleri, sekizgen gövdesi, piramid biçimli külâhı ile ahenkli nisbetlere sahip fakat hiçbir süslemesi olmayan bir yapıdır. Bir bakıma, Kırşehir'de bir tepede yükselen H. 686 (= 1288) tarihli İlhanlı devrine ait Fatma Hatun (veya Hoca Aka) künbetini andırır⁴². Aynı yerdeki Muzafferüddin Şah'ın Melik Gazi türbesinin sâdeliği de bir bakıma benzer olarak kabul edilebilir⁴³. Kırşehir'in ilçelerinden Mucur'un Aflak köyündeki sahibi belirsiz bir türbenin de Karakurt veya Kırşehir'deki İlhanlı türbesine benzediği söylenmektedir⁴⁴. Karakurt türbesinin önündeki mescid ile benzeri ise nadirdir. Kayseri'de Ali Cafer künbetinin kapısı önünde bir önmekân var ise de bu bir mescid hüviyetinde değildir⁴⁵. Hacı Bektaş manzumesi içinde 16. yüzyıl başlarında yapılan Balım

41 Anadolu türbelerinin başlıca tiplerini ayırmak yolunda bir deneme yapılmıştır, bk. O. Arık, *yukarıda not 34 deki yerde*, s. 57-119, lev. XXV-LXIV c. Bir sentez denemesi olarak faydalı bir çalışma olmakla beraber, örnekler eksik ve tipoloji yeteri kadar açık değildir. Konya'da, Devlet hastahanesinin pek yakınında Karakurt türbesine benzer taraflara sahip anonim ve tarihi bilinmeyen bir türbe görülmektedir. İ. Hakkı Konyalı bunu (kşl. *Konya tarihi*, s. 627-628 ve res.) Kesikbaş künbeti olarak yazmıştır, halbuki Faik Soyman ve İbrahim Tongur (kşl. *Konya eski eserler kılavuzu*, s. 106-107 ve res.) ile Mehmed Önder (kşl. *Mevlâna şehri Konya*, s. 157 ve res.) aynı binayı Ulaş Baba künbeti olarak kaydederler. Konyalı'daki Ulaş baba künbeti ayrı ve değişik bir eserdir (kşl. *Konya tarihi*, s. 778-779). Benzerlik her iki türbede de alt kısmın kare, yüksek gövdenin ise sekizgen oluşu, cephelerin düz ve sâdeliğinde toplanır. Her ikisi de piramid külâhla örtülü ise de, Karakurt'un külâhı taştan, Konya'dakinin tuğladandır. Bunun bir cenazeliği vardır ve esas mekâna merdivenle çıkılır. Köşe üçgen pahlıları ise Karakurt'daki kadar belirli değildir. Müze müdürü sayın Hâdi Altay'ın bildirdiğine göre hastahane yakınındaki türbe Ulaş Baba künbetidir.

42 Bu künbet hakkında bk. A.S. Ülgen, *yukarıda not 10 deki yerde*, s. 256 ve res. 19-20, genellikle İlhanlı türbesi denilen bu mezar anıtı Abdullâtif kızı Fatma Hatun için Hacı Aka tarafından H. 686 (=1287) de yaptırılmıştır, kşl. C.H. Tarım, *Kırşehir tarihi*, 1938, s. 75. Yeni bir resmi ile; K. Erdmann, *Beobachtungen auf einer Reise in Zentral-Anatolien*, «*Archaeologischer Anzeiger*» (1954) süt. 165, res. 2.

43 A.S. Ülgen, *not 10 deki yerde*, s. 257, res. 21-23, Mengüçük oğlu Muzafferüddin Şah'ın bir câriyesi tarafından belki efendisi için yaptırılmıştır, kşl. C.H. Tarım, *Kırşehir tarihi*, s. 51; O. Arık, *not 34 deki yerde*, s. 68; Erdmann, *not 42 deki yerde*, süt. 165, res. 3.

44 Bu türbeyi göremedik, şimdiye kadar yayınladığına dair de bir bilgimiz yoktur. Hakkındaki kısa bir not. Y. Önge tarafından verilmiştir. C.H. Tarım, *Kırşehir tarih ve coğrafya lugatı*, s. 11 de köyden bahsetmekle beraber bu künbeti hiç anmadığına göre o da burayı görmemiştir. Bu vesile ile Anadolu'daki bilhassa erken devir türbelerinin tarihçelerini arayarak iyi bir *corpus*'lerinin yapılmasının artık vaktinin geldiğini belirtmek isteriz. Konya gibi büyük bir merkezdeki türbelerin bile gerçek sahiplerinin bilinmeyişi büyük bir eksikliktir.

45 A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1931, I, s. 81-82, res. 53 (plân ve kesit rölevesi), lev. XXI ve XXV; O. Arık, *not 34 deki yerde*, s. 69. Bu türbe genellikle 14. yüzyıl ortalarına ait olarak tarihlenir.

Sultan türbesi, önünde dışarıya üç açıklıklı revakla açılan bir önmekâna sahip bir türbe olarak Karakurt türbesine çok benzer. Fakat Balım Sultan türbesinin bu önmekânı bir mescid olmadıktan başka, bu binanın rölövesini çizmiş olan Mahmud Akok'un görüşüne göre, en öndeki revaklı kısım sonradan eklenmiştir⁴⁶. Esas türbeyi ise kitabesinden de anlaşıldığı gibi, Dulkadıroğullarından Ali bin Şehsuvar Bey'in yaptırttığını yukarıda belirtmiştik. Belirli bazı aykırılıklara rağmen, Karakurt türbesi ile Balım Sultan türbesi arasında açık bazı benzerlikler olduğu da inkâr edilemez^{46a}.

Türbenin önüne eklenen mescid binası ise⁴⁷, soncemaatyeri ile ana mekânı aynı eksen üzerinde olmamakla beraber, tek kubbeli ufak ibadet yerleri tipinin bir örneğidir. Burada soncemaatyeri iki sütunlu üç kimeri ve bu kısmın üzerini örten üç kubbesi ile, cami mimarisinin bu önemli unsurunun gelişmiş bir safhasına işaret etmektedir⁴⁸. Bu unsur küçük ibadet mekânlarının önünde 13. yüzyıldan itibaren görülmeğe başlamıştır. Revaklı girişler, Konya'da İnce Minareli mescidi, Sırçalı Mescid veya Akşehir'de Taş Medrese mescidinde mevcuttur. Fakat Karakurt mescidi üç kubbeli oluşu bakımından bunlardan açık surette ayrılmakta ve daha geç bir devire ait olduğunu açıkca belli etmektedir.

46 Mehmed Önder, *Hacıbektaş müzesi*, İstanbul 1963 (deplian); Mahmud Akok, *Hacıbektaş velî mimari manzumesi*, «*Türk Etnografya Dergisi*» X (1967) s. 34, s. 48-49 da rölöveleri, res. 21-24 fotoğrafları; R. Gürses, *not 36 daki yerde*, s. 74 vd. s. 73 de resimleri.

46a Yozgat'ın Çandır ve Çayıralan mevkilerindeki kümbetlerin de girişlerinde birer önmekân bulunduğu söylenmektedir. Bu türbeleri görmediğimiz gibi şimdiye kadar resimlerine de raslayamadığımızdan bu hususta fazla bir şey söylemek istemiyor sadece burada onlara işaret ediyoruz. Yalnız yukarıda belirttiğimiz (kşl. not 35) bir hususu burada bir daha hatırlatalım: son Dulkadıroğlu Şahsultan'ın mezarının Çandır köyünde olduğu söylenir. Belki de bu kümbetlerden biri Şahsultan'a aittir.

47 Bitişğinde eskiden bir hankâh olan bir türbe, Konya'da Tac'ül-vezir Ahmed Taceddin kümbetidir. 1239 dan önce yapılan bu eser için bk. Faik Soyman ve İbrahim Tongur, *Konya Eski Eserler kılavuzu*, Konya, 1944, s. 108-109 ve res.; M. Önder, *Mevlâna şehri Konya*, s. 146-147; İ. Hakkı Konyalı, *Konya tarihi*, s. 759-764.

48 Prof. Kurt Erdmann (1901-1964) ın görüşüne göre Türk mimarisi, soncemaatyerini Anadolu'da rasladığı Bizans kiliselerinin *narthex*'lerinden öğrenmişti. Ankara'da 1959 da toplanan I. Türk Sanat tarihi kongresinde kendisinden böyle bir tesiri isbat etmeğe yarayacak ara eserlerin adlarını sormuştuk. Bu sualimiz cevapsız kaldığı gibi, Kongre tertip komitesinin yersiz ve lüzumsuz müdahalesi de bu konuyu açmamızı önledi. Halbuki bu konu üzerinde konuşulup tartışılrsa belki önemli bir mesele aydınlanmış olacaktı. Erken devirdeki soncemaatyerleri son yıllarda ufak bir makale halinde işlenmiştir, bk. Murat Katoğlu, *13. yüzyıl Konya'sında bir cami grubunun plân tipi ve soncemaatyeri*, «*Türk Etnografya Dergisi*» IX (1966, baskı 1967) s. 81-100 resimli.

Mescidin girişinin üç bölümlü (yonca biçimli) kemeri de bir parça üzerinde durulmağa değer. Böyle üç dilimli kapı kemerleri Mısır'daki İslâm eserlerinden Memlûk abidelerinde pek çok kullanılmıştır. Nitekim böyle kemerler, Berkuk medresesi (1386), Şeyh Melik Mueyyed camii (1415-1420), Baybars türbesi ve camii (1432), İnâl medresesi ve türbesi (1450-56), Kayıtbay külliyesi (1472-74), Sultan Gavri medresesi (1503) ve daha birçok Memlûk yapılarında görülebilir. Hatta Osmanlı devrinde de tamamen Türk-Osmanlı karakterinde yapılan Melike Safiye camii, (1610) avlu kapısında da bu kemer biçimi tatbik edilmiştir⁴⁹.

Aynı biçimde pencere ve kapı kemerleri Doğu Anadolu'da da görülür. Van'da 16. yüzyılda yapılan Husrev paşa camiinde, Kaya Çelebi camii yan pencerelerinde, yine aynı yerdeki sakıflı bir camiin mihrabında böyle üç dilimli kemerler kullanılmıştır. Bu çeşit kemerlerin 13 -17. yüzyıllarda, İslâm âleminin bazı çevrelerinde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu vesile ile Konya'da Alâeddin c. nin H. 616 (= 1219/20) tarihli bir kitabesi ile Sırçalı medrese'nin H. 640 (=1242/43) tarihli kitabesi, Sivas'da H. 670 (= 1271) tarihli Gökmedrese'nin çeşmesi, Diyarbakır'da Arslanlı çeşme ve Bitlis'de Şerefiye c. nin kemerlerinin de böyle üç dilimli olduklarına işaret edebiliriz.

Karakurt hankâhı Kırşehir-Koçhisar yolu üzerinde bir dinlenme yeri olarak kurulmuş fakat burada benzerlerinden farklı olarak bir de şifalı sudan faydalanılmıştır. Bu bakımdan Akşehir-İlgın arasındaki, Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat tarafından H. 633 (= 1235/36) de kurulduğu söylenen fakat kitabesinden öğrenildiğine göre, H. 666 (= 1267/68) de, büyük bir imarçı olan Selçuklu veziri Sahip Ata tarafından ihya olunan veya yeniden yaptırılan Ilgın kaplıcası ile çok yakın benzerlik gösterir⁵⁰. Ilgın'da da şehirler arası bir yol üzerinde bir şifalı kaynak etrafında bir ılıca ile birlikte hankâh yapılmıştır. Bu tesisin bir yatır veya velinin ruhaniyeti ile adeta korunması için de hemen yanına bir zâviye ile bir de türbe yapılmıştır⁵¹.

49 Burada adları geçen bütün eserlerin güzel resimleri için bk. L. Hauteceur ve G. Wiet, *Les mosquées du Caire*, Paris 1932, 2 cilt.

50 S. Ünver, *Anadolu kaplıcaları*, s. 1-3 ve 3 res.; ay. yz. *Selçuk tababeti*, s. 101-103, resimleri s. 205-206. Bu ılıcanın Alâeddin Keykubat tarafından yaptırıldığı rivayeti, Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi tarafından verilen bazı kayıtlara ve Gaffar Totaysalır'ın bulduğu (sonra kaybolan) bir kitabeye dayanmaktadır, kşl. S. Ünver, *not 11 deki yerde*, s. 103, not 1 de kitabenin kopyası vardır.

51 M. Ferit [Uğur] ve M. Mesut [Koman], *Selçuk veziri Sahip Ata ile oğullarının hayat ve eserleri*, İstanbul 1934, s. 82-85, res. 40-41, Mehmet Önder, *Mevlâna şehri Konya*, s. 477 de buranın Sultan Alâeddin Keykubat zamanında 1236 da Cemaleddin adında bir şahıs tarafından yaptırıldığı yazılmıştır.

Böylece burada hemen hemen Karakurt'daki prensipler tatbik edilmiş olmaktadır. Yalnız şu var ki, Ilgın'da Selçuklu devrine ait esas hamam kısmı yeni yapıların içinde kalmış, zâviye ortadan kalkmış, türbe de açıkta tek başına kalmıştır⁵². Evliya Çelebi, Doğu'da Hasankale'de yine Dulkadiroğullarına mal edilen bir ribat ve ılıcadan bahseder⁵³. S. Ünver de bu tesislerden kısaca bahsetmiştir. Burada da ribat-hankâh bir ılıca ile beraber olmakla beraber tarihi ve kurucusu meselesi aydınlanmağa muhtaçtır⁵⁴.

N E T İ C E

Kırşehir yakınındaki Karakurt ılıcası hakkındaki bu araştırmamızın verdiği neticeleri şöylece özetleyebiliriz: Orta Anadolu'nun çok eski tarihlerdenberi bir geçit yeri üzerinde olan bu şifalı sıcak su kaynağı İlkçağ'da kullanılmış olmalıdır. Bu yerin İlkçağ ve Bizans devrindeki adını tesbit etmek şimdilik mümkün olmuyor. Basilika therma veya Aquae Saravanae akla gelmekte ise de bu yolda bir teşhis yapmak için elde yeterli delil yoktur. Bizans devrinde kullanılan ve yanında belki de bir manastır veya kilise olan

52 Ferit [Uğur] ve Mesut [Koman], *yukarıda not 50 deki yerde*, s. 84 de bir vakfiye özeti vardır: «Göstere karyesinin aşarının üçte ikisinin... kaplıcanın 40-50 adım ilerisinde ve eski İstanbul yolu üzerinde vaki «Kidani» zâviyesine ve birinin de kaplıca çeşmesine ve ayrıca yüz akçe, bir harim ve beş ağacın kaplıca binasına Sahip Ata tarafından vakfedildiği... anlaşılmıştır. Kidani zâviyesi mütevellilerinin bütün varidatı tahsil ederek, kaplıca ile civarındaki han ve mülhakatına nezaret etmeleri de tavsiye olunmaktadır. Sahip Ata'nın bu işlek tarik (yol) üzerinde gelip giden yolculara konak olmak üzere yaptırdığı hanın temel yerleri bugün ılıca civarında bahçe itti haz edilen mahalde görülmektedir. Kidani zaviyesinin üstündeki kümbet hâlâ bakidir (durmaktadır). İçinde halk tarafından Handevî ve Kandevis namı verilen iki zat gömülü ise de hüviyetleri malûm değildir.» Bu kaplıcayı 1964 ve 1968 de iki defa gördük. Sadece türbe binası duruyordu.

53 K. Erdmann, *Weitere Nachtraege zu den «Beobachtungen auf einer Reise in Zentral Anatolien», «Archaeologischer Anzeiger»* (1957) süt. 368 de Ilgın kaplıcası yanındaki dört ayak üzerinde bir kubbeden ibaret türbeyi bir Osmanlı devri eseri olarak gördüğünü kaydetmektedir. Türbenin bugünkü yapısı Osmanlı bile olsa, bunun geç Selçuklu devrinde mevcut bir Veli türbesinin yerinde kurulduğu vakıf kaydından anlaşılmaktadır.

54 S. Ünver, *Selçuk tababeti*, s. 105-106, s. 207 de bir fotoğrafı vardır. Buradaki kitabe birçok şüpheli noktalara sahip bulunmaktadır. Bu eserin gerçekten Dulkadiroğullarına ait olması şüphelidir. Zaten bu kitabe de 1310 (=1892/93) da yapılan bir tamirde konulmuştur. Ancak Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 223 de ribatın yanında ılıcalar bulunduğunu yazmaktadır (yeni harfler ile baskı, *Evliya Çelebi seyahatnâmesi*, III, s. 219 da ribat kelimesi atlanmıştır!).

bu yer, Anadolu'nun fethinden bir süre sonra bir hankâh'ın kurulması ile «şenlendirilmiştir». Tarihî şahsiyeti bilinmeyen bir kişi için bir türbe yapılmıştır. Bunun Selçuklu devrinin sonları daha doğrusu İlhanlı hâkimiyeti içinde veya daha sonra olduğunu sanıyoruz. Kümbet, saf bir Selçuklu kümbetinden fazla bir İlhanlı kümbeti karakterindedir. Türbe en erken 13. yüzyıl sonlarında veya 14. yüzyıl içerilerinde yapılmıştır. Karakurt veya Karacakurt adının Dulkadirli ailesinin başı Türkmen asıllı Karaca ile benzerliği göz önünde tutularak bu eserin bir süre Kırşehir ve çevresinde hâkim olan Dulkadirli'lere bağlanması da düşünülebilir ise de bu hususta kesin bir hükme varabilmek için deliller yetersizdir. Tarihî ılıca etrafında teşekkül eden bu içtimaî (sosyal) yardım müessesesi, hankâh ve türbe, Anadolu'da bazı yerlerde başka benzerleri de görülen bir müessese tipini temsil etmektedir. Bu hankâhın hizmetini gören dervişlerin zamanla, bu bölgede çok yaygın olan Bektaşî tarikatının tesirine geçtiği, daha doğrusu Bektaşî'lerin bu hankâh'a sahip olarak, buradaki yatırı da Kalender Baba olarak adlandırarak, başka pek çok yerde de olduğu gibi kendilerine mal ettikleri ileri sürülebilir. Uzun bir süre Karakurt ılıca, hankâh ve türbesi bir Bektaşî tekkesi olarak yaşamış olmalı, bu sırada bazı vakıflarla da zenginleşmiş bulunmalıdır.

EK NOTLAR

Asistan yük. müh. - mim. Yılmaz Önge'nin Karakurt ılıcası ve çevresi hakkında 11 Eylül 1971 tarihli mektubu ile bildirdikleri açıklamalardan bazılarını aşağıda özetliyoruz :

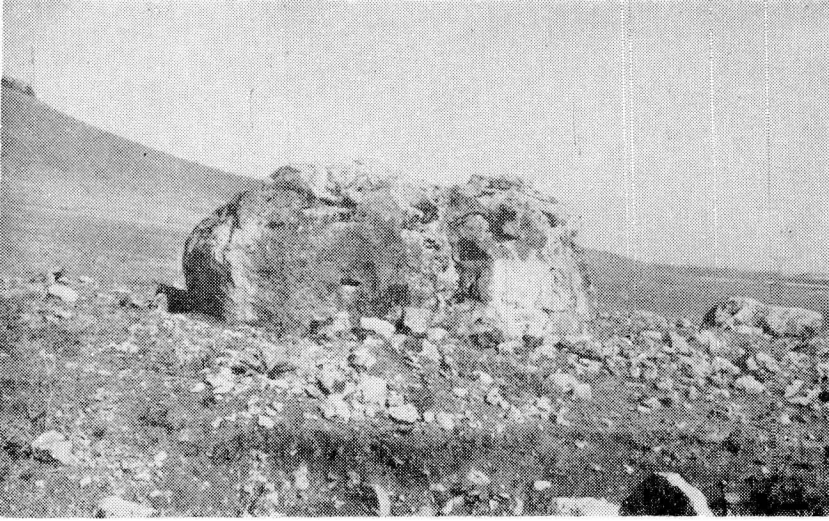
1. Eski hankâh-ılıca binasının duvarlarında Batı cephede devşirme parça olarak kullanılmış bir geç Roma devri sütun başlığı parçası ile Kuzey cephede mermer bir sütun gövdesinin alt ve üst parçaları tesbit edilmiştir.

2. Karalar köyü kalkınma kooperatifi başkanı Ziya Yıldırım'dan öğrenildiğine göre, Karakurt manzumesinin cami kısmının soncemaatyerindeki iki mermer sütun vaktiyle buradan sökülerek Kırşehir'e götürülmüş ve orada yapılan Hükümet konağının cephesinde kullanılmış. Bugün Kız Enstitüsü olarak kullanılan bu binada böyle sütunlar yoktur⁵⁵.

3. Y. Önge, yukarıda s. 232 de bahsi geçen eski yapı kalıntısı hak-

⁵⁵ Bu cephenin girişinde eskiden dört sütunu gösteren bir fotoğraf için bk. H.H. von Schweinitz, *In Kleinasien, ein Reitausflug durch das innere Kleinasien im Jahre 1905*, Berlin 1906, s. 153, res. 64.

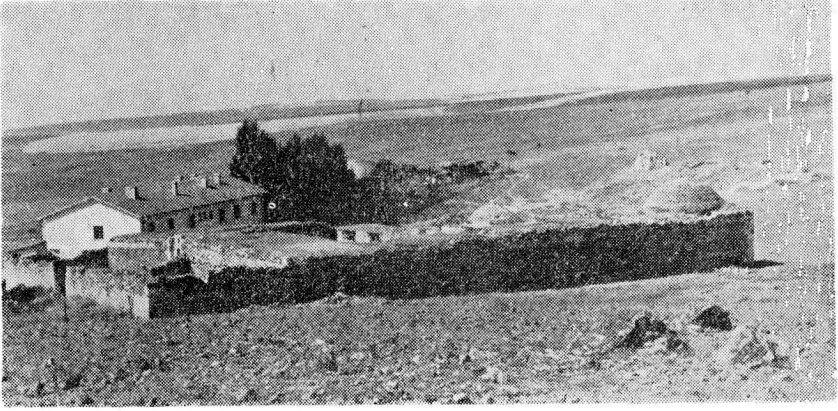
kında bir plânı ve fotoğrafı ile şu bilgiyi vermektedir : Karalar köyü Karakurt'dan yaya olarak 45 dakika sürüyormuş, köye iki veya üç kilometre kala sağdaki derenin karşı yakasında bağlar içinde bir harabe var. Delikli Kaya diyorlar. Aslında küçük yassı taşlarla ve bol kiremit tozlu pembe bir harçla yapılmış bir Antik harabe. Fakat çok tahrib olmuş... Mevcut şekliyle bu antik yapı, alttaki dayirevî, üstteki nisbeten sivri bir tonozla örtülmüş, dikdörtgen plânlı, iki katlı. Kuzey tarafında, alt katta yine yuvarlak kemerli bir nişle nihayetleniyor. Yine bu cephede, dışda ve ikinci kat hizasında sivrice kemerli sağır bir pencere nişi mevcut. Alt katın sağ ve sol duvarlarında, karşılıklı iki adet dikdörtgen şeklinde niş var. Tonozlar yıkılmış. Bana Anamurion'daki iki katlı Roma mezarlarını hatırlattı. Etrafda sırlı ve sırsız bazı keramik parçaları var... Köylüler bağ ve bahçe kazarlarken top- rak içinde bazı temeller ve küpler, paralar buluyorlarmış... Delikli Kaya denilen eserin civarına köylüler Teberrük mevkii diyorlar.

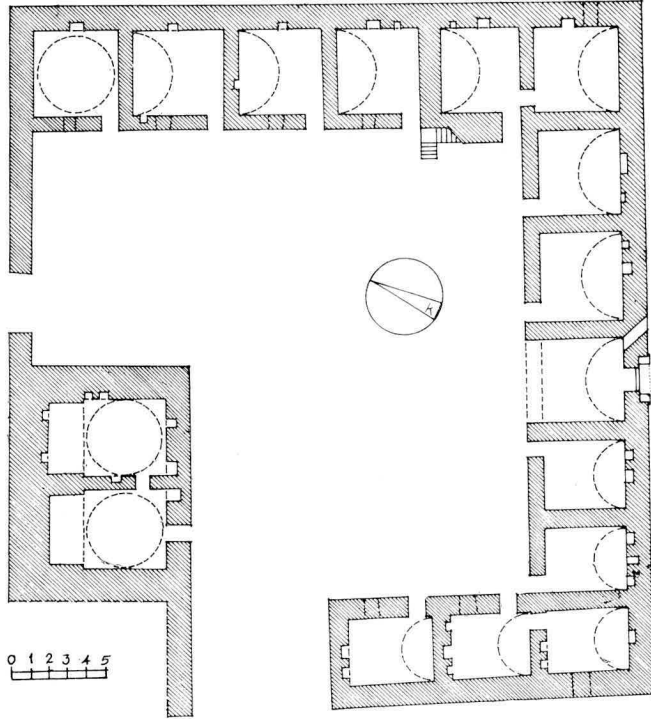
Resim 1. Yazılı kaya (Mal kaya)nın genel görünüşü.

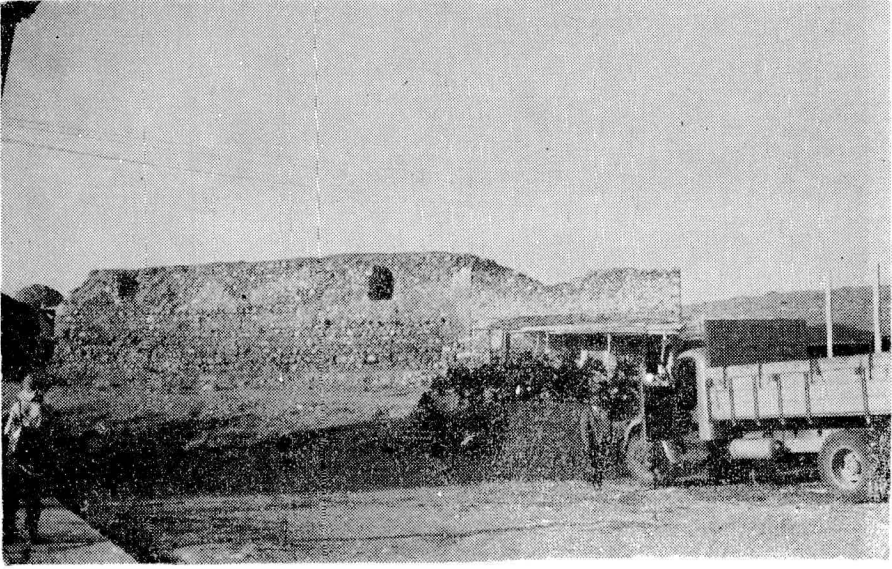
Resim 2. Yazılı kaya (Mal kaya) üzerindeki Hitit hieroglifi.

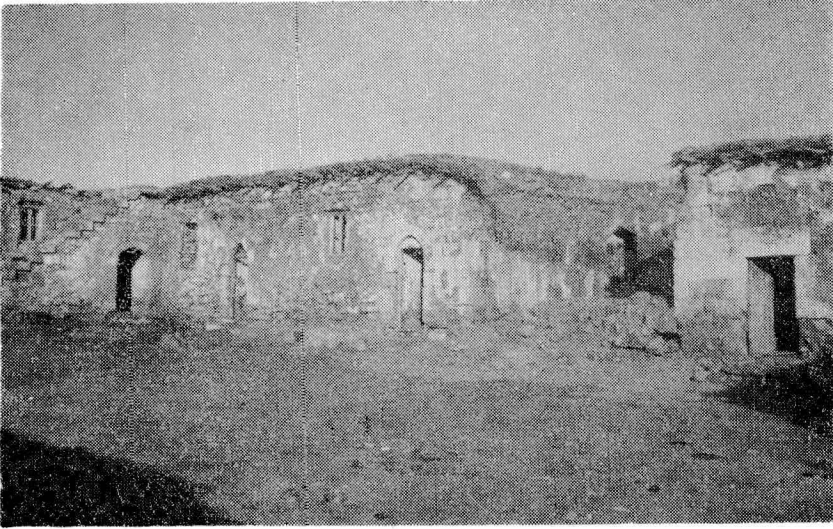
Resim 3. Hanikâh binasının genel görünüşü (1971)

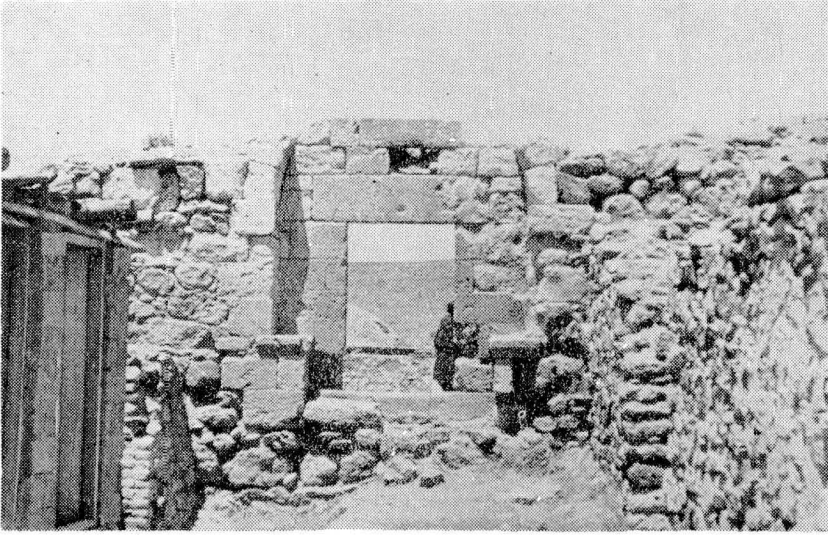
Resim 4. Hanikâh binasının plânı (çizen Yük. Mim. Y. Önge).

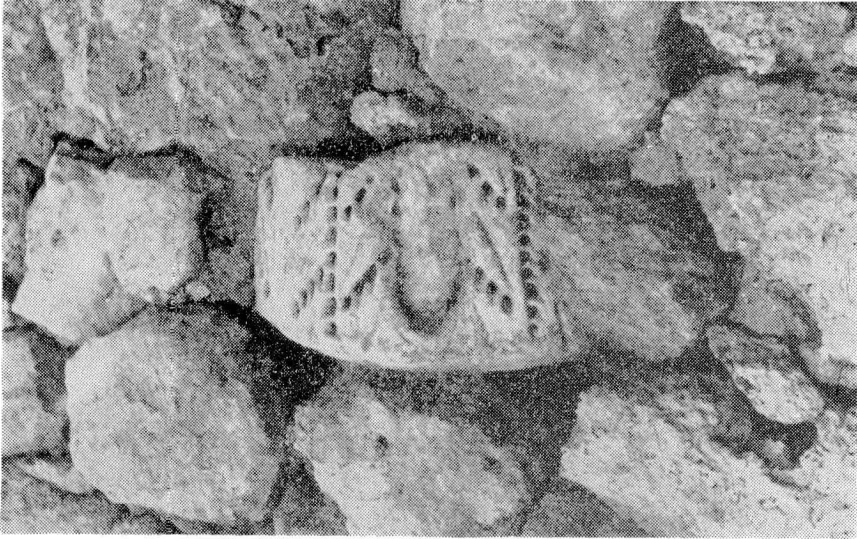
Resim 5. Hanikâh binasının dış cephesi.

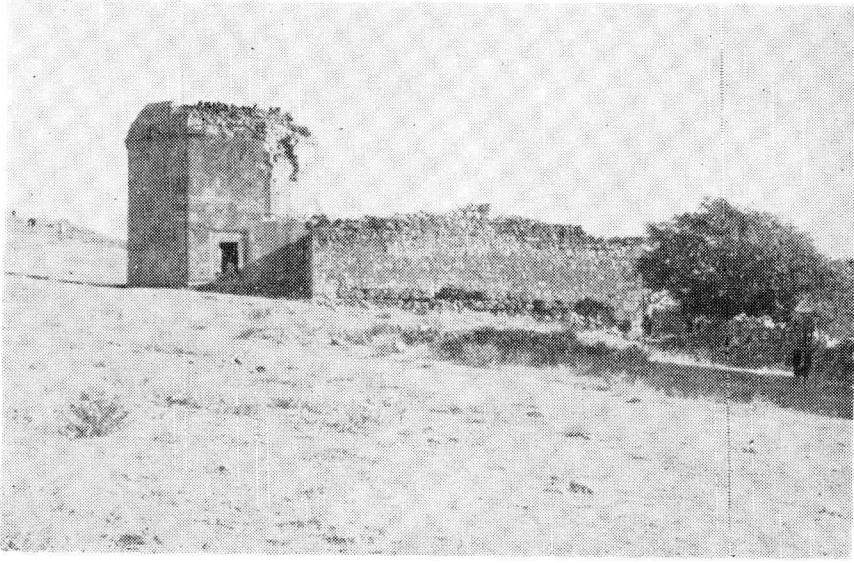
Resim 6. Hanikâh binasının iç avludan görünüşü.

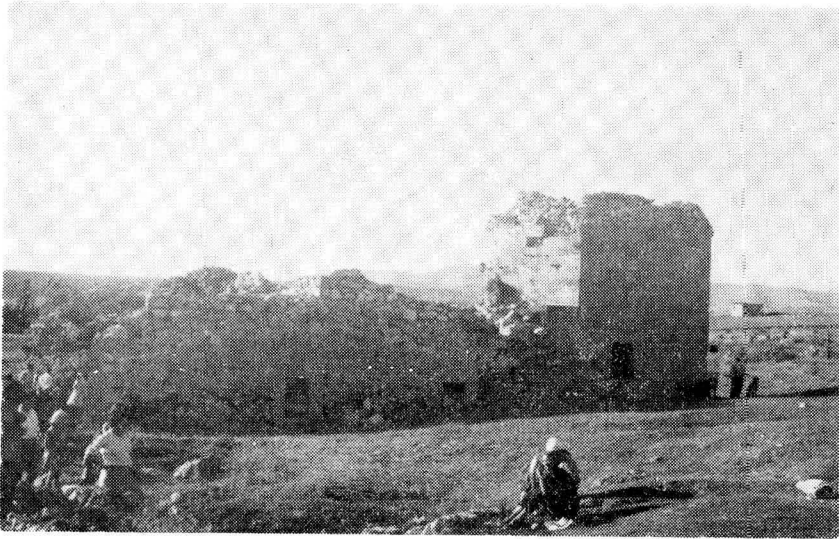
Resim 7. Hanikâh binasının esas girişi.

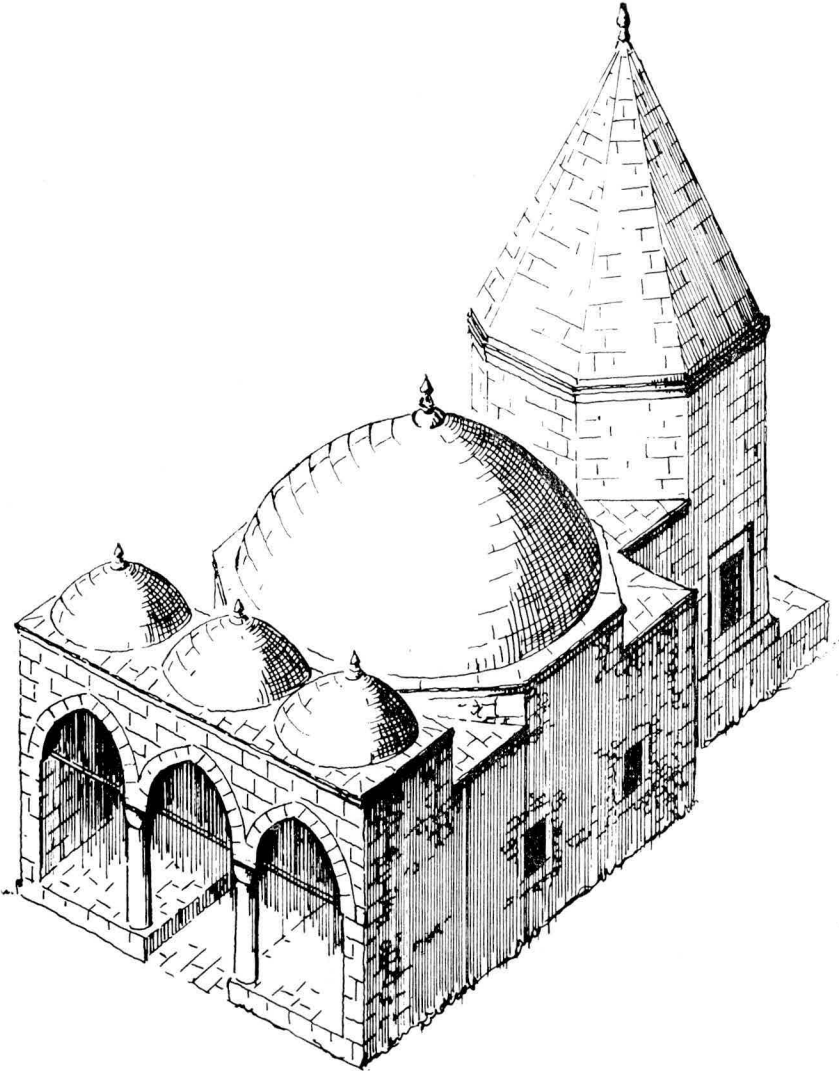
Resim 8. Hanikâh binasında duvarda kullanılmış devşirme Roma başlığı parçası.

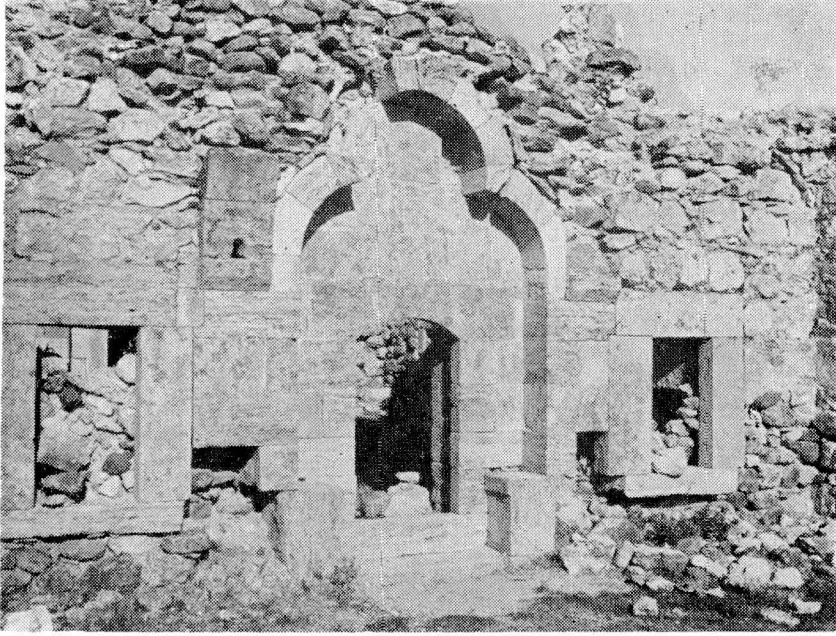
Resim 9. Türbe ve camiın kuzeyden görünüşü.

Resim 10. Türbe ve camiın güneyden görünüşü.

Resim 11. Türbe ve camiin restitüsyon denemesi (çizen Yük. müh. mim. Y. Önge).

Resim 12. Camiin esas girişı.

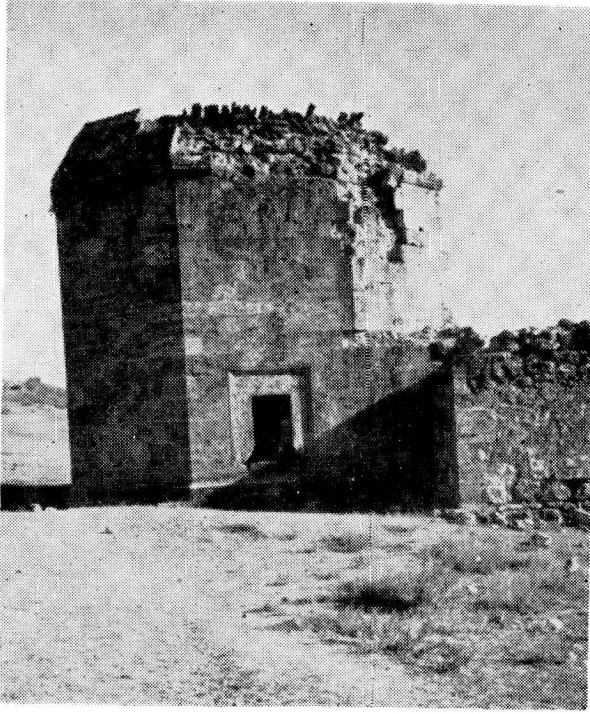
Resim 13. Camiin içinden türbeye geçiş.

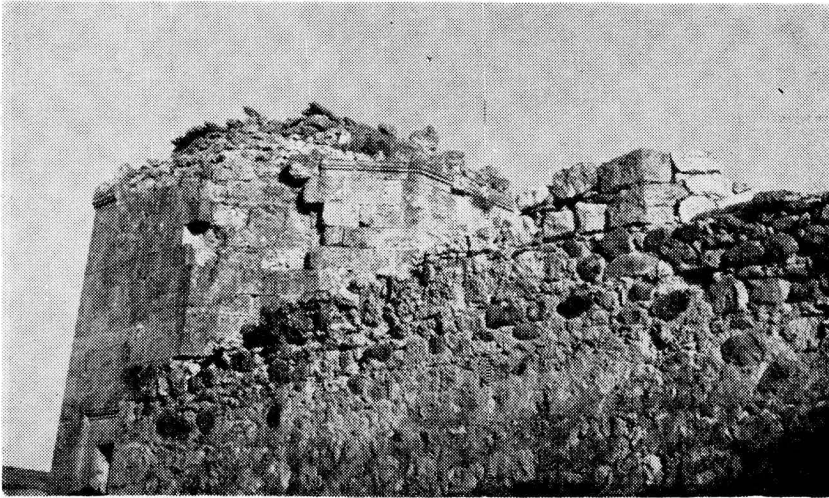
Resim 14. Cami mihrabının kalıntısı.

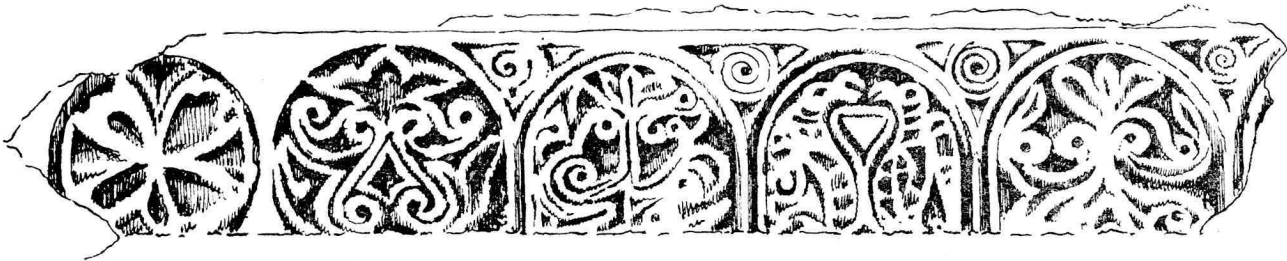
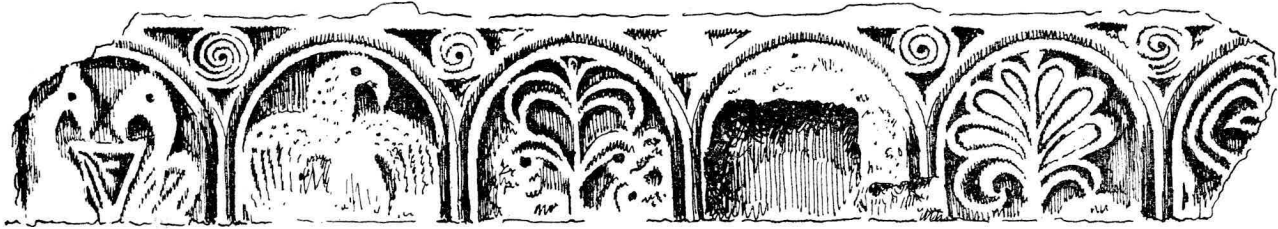
Resim 15. Camiin kubbe tromplarından biri.

Resim 16. Türbenin genel görünüşü.

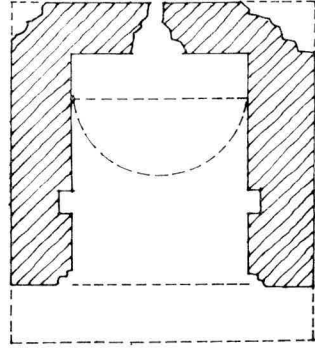
Resim 17. Türbe ve cami yakından.

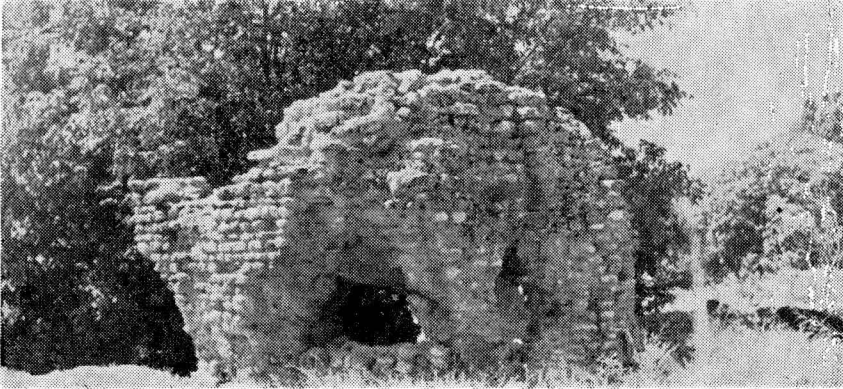
Resim 18 - 19. Türbenin içinde kullanılmış olan Bizans parçaları (çizen : Y. Önge).

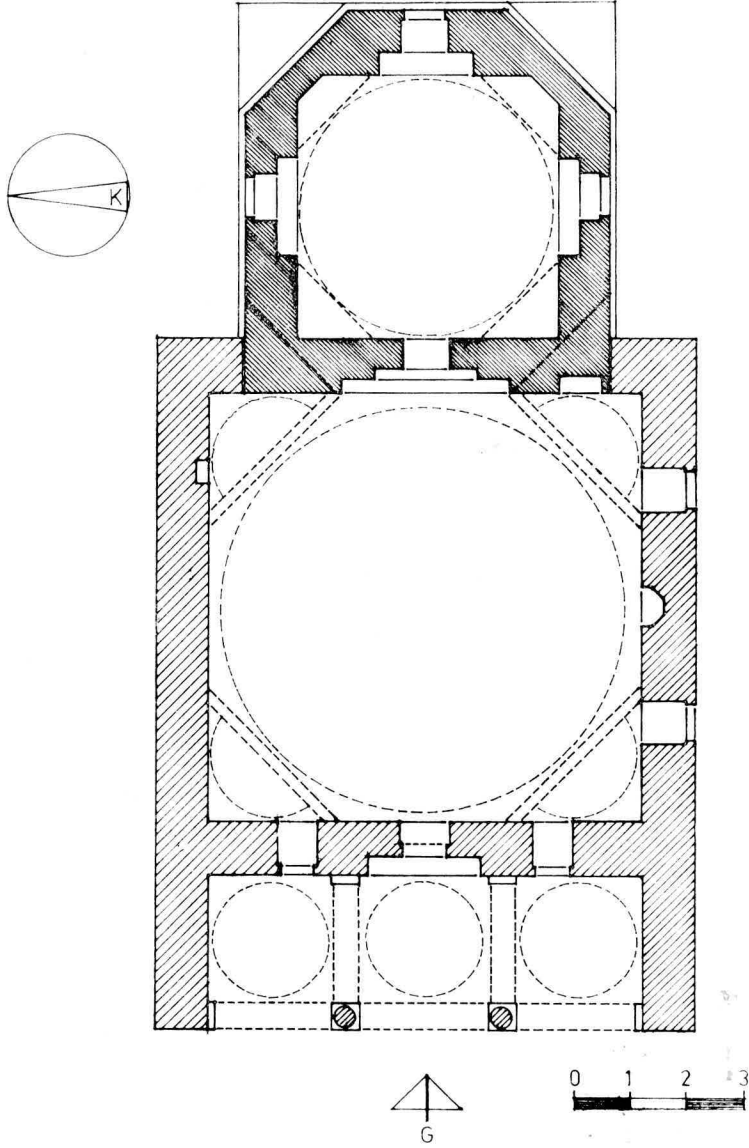
Resim 20. Külliye civarında Hacı Abdü'l Celî'e ait H. 1070 (=1659) tarihli mezar taşı.

Resim 21. Kayalar köyündeki yapının krokisi.

Resim 22. Karalar köyünde geç Roma devrine ait olması muhtemel yapı kalıntısı
(foto Y. Önge)

Resim 23. Camiin ve türbenin plânı. Tarafımızdan alınan ölçülere göre çizilmiştir.